

РОЗДІЛ 2

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор конкурентоспроможності сучасного університету

Новітні умови розвитку соціально-економічних відносин у сучасному глобалізованому суспільстві зумовлюють необхідність проактивного формування мети, змісту та результатів функціонування сучасної освіти, орієнтуючи її на підготовку нової генерації фахівців, які мають характеризуватися інтегральним підходом до формування особистих компетентностей, що будуть сформовані передусім особистою творчістю здобувача вищої освіти, його мобільністю та креативністю. Сучасна модель розвитку суспільства визначається швидкими темпами глобалізації, що потребує формування нового покоління високоосвічених людей, які можуть забезпечувати не лише потреби регіональної економічної системи, а ефективно вирішувати актуальні проблеми людства в цілому. У цьому зв'язку пріоритетом сучасної державної політики країни є визначення загальнонаціональної стратегії розвитку відповідно до стратегічного курсу у загальносвітовому масштабі, що повинно у кінцевому завданні призвести до формування нової парадигми університетської освіти, здатної забезпечувати найвищі освітні стандарти та результати наукових досліджень, що повинна бути розкрита на базі підвищення загальнонаукового, загальнокультурного та професійного рівнів науково-педагогічних працівників, запровадження у навчально-виховний процес нових педагогічних концепцій, сучасних технологій навчання. Крім того, формування свідомості у студента як майбутнього творчого фахівця – керівника у світі професійної культури та його оптимальна адаптація до умов професійної діяльності

зумовлюють необхідність обґрунтування нової парадигми освіти, яка безпосередньо пов'язана з загальною конкурентоспроможністю університетської освіти на сучасному етапі розвитку України.

Таким чином, перш за все необхідно визначити змістовну сутність конкурентоспроможності університетської освіти. На нашу думку, сучасна освіта не може за умов глобалізації спиратися лише на національні, а тим більш на регіональні імперативи стратегування, що призводить до постановки перед університетами завдань формування стратегії розвитку університету, виходячи із міжнародного рівня конкуренції. Саме тому значна кількість учених присвятила свої дослідження конкурентоспроможності університетів [46], [17], [30], [61] та ін.

Конкурентоспроможність університетів за класифікацією [30, с. 75] пов'язана передусім з такими факторами:

- талановиті дослідники, викладачі та студенти, широка ресурсна база й ефективна система управління університетським закладом, у тому числі академічна свобода та автономія університету (їх виділяли Дж. Салмі, Дж. Ломбарді, С. Вегес та ін.);

- проривні наукові дослідження, інтеграція дослідницького компоненту в навчальну діяльність студентів (Ф. Альтбах, С. Марґінсон, Л. Армстронг та ін.);

- високорозвинута система державної підтримки університетів, фінансування державою наукових досліджень та інвестування коштів у розбудову університетської інфраструктури (А. Тейк, Х. Хорта);

- продуктивна співпраця з бізнесом, іншими організаціями та випускниками.

Отже, формування конкурентних засад сучасної парадигми університетської освіти повинне базуватися на концепції інтегральної освіти – результативна концепція освітньої діяльності, лідерства та управління, яка описує розвиток системи управління освітою різного масштабу: студент, викладач, університет, професійні фахівці, наукова спільнота [35].

Визначення конкурентоспроможності університету

Автор	Фактори забезпечення конкурентоспроможності
1	2
А. Тейк [61, с. 7]	Забезпечення “дослідницької конкурентоспроможності університетів” шляхом залучення державних фондів (грантів) на дослідження, інвестування коштів у розбудову університетської інфраструктури (бібліотеки та інформаційні системи, сучасні комп’ютерні мережі тощо)
Дж. Ломбарді [58, с.7-8], [66, с. 4-6]	Досягнення високого рівня “внутрішньої академічної якості” університетів шляхом розбудови ефективної системи управління та залучення найкращих професорів, дослідників і талановитих студентів
Л. Армстронг [45]	Тісний зв’язок наукових досліджень і викладання, інституціональна досконалість університетського закладу, ефективна система управління організаційними змінами та розбудова сучасної системи дистанційного
Ф. Альтбах [44]	Здійснення проривних досліджень, залучення першокласних професорів, достатність ресурсів і сприятливі умови праці для дослідників та викладачів, академічна свобода закладу, прозора та ефективна система управління університетом, наявність найкращого за світовими стандартами обладнання, лабораторій,
С. Маргінсон [56]	Високопродуктивна діяльність у сфері досліджень і залучення університетами талановитих студентів
Б. Кларк [47, с. 5]	Ефективна система управління університетом, диверсифікація сфер його діяльності та ресурсної бази, продуктивна співпраця з бізнесом, іншими організаціями, випускниками, стимулювання наукових досліджень (фактори, покликані сприяти становленню «інтегрованої підприємницької культури» університетського закладу в напрямі розбудови новітньої моделі «підприємницького університету»)
Дж. Салмі [29, с. 9]	“Концентрація талантів” (здатність університету залучати талановитих студентів, викладачів, дослідників), “достатність ресурсів” (державного фінансування, приватного капіталу, плати за навчання, дослідницьких грантів) і “ефективне управління” університетським закладом (сприяння на законодавчому рівні інституціональній самостійності ЗВО, його автономія та академічна свобода, наявність сильної команди менеджерів, стратегічного мислення та культури

Х. Хорта [53]	Належність університетів до групи країн з домінуючими у світі освітньо-науковими системами, наявність у їхньому розпорядженні достатнього обсягу ресурсів та кращої міжнародної репутації порівняно з іншими закладами, набутий досвід успішної міжнародної діяльності у сфері освіти і науки, підтримуюча роль держави щодо залучення іноземних професорів і студентів
В. Сацик [30, с. 76]	Спроможність займати та утримувати стійкі позиції на певних сегментах світового ринку освітніх послуг і продуктів інтелектуальної діяльності завдяки ефективній реалізації науково-педагогічного потенціалу, розвинутій інноваційній системі та достатності фінансових ресурсів, які забезпечують високу якість навчання і досліджень
Н. Верхоглядова [5, с. 71]	Можливість діяти і формувати освітній продукт та асортимент послуг, що відповідають потребам конкурентного ринку

Примітка: Складено на підставі аналізу джерел [5], [29], [30], [44], [45], [47], [53], [56], [58], [61], [66].

Сучасний університет – це не лише заклад освіти, це – заклад культурного життя та комунікацій різного рівня:

- студент – викладач /науковець – фахівець;
- університет – суб’єкт господарської / суспільної діяльності – регіональна економіка – національна економіка – світова економіка;
- навчання – підвищення кваліфікації – повторне навчання;
- університет – спілка університетів;
- університет – працедавець – спілка працедавців.

На кожному рівні необхідно визначити:

1. Парадигму мислення, що рухає вчинками здобувача вищої освіти і вчинками викладача/науковця, працедавця. Виявити спільну мету, що дозволяє досягати спільного результату;

2. Комунікацію: визначення потреб у взаємодії суб’єктів освітнього процесу та оточуючим середовищем, що іноді має іншу парадигму мислення/пізнання;

3. Лідерство: ідентифікація і формування певного стилю лідерства здобувача вищої освіти, науково-педагогічного працівника,

закладу вищої освіти та зіставлення із прагненням студента, традицією університету, прагненням роботодавця, сучасними та майбутніми викликами держави.

4. Менеджмент: управління освітнім процесом, новітніми засобами навчання та перепідготовки. Залучення сучасних методів підготовки фахівців на базі сучасних інформаційних технологій та пропонування новітніх;

5. «Територію» освіти: визначити цінності і парадигми мислення, що визначають хід суспільних процесів на рівні регіону – країни.

6. Інтегральний погляд: визначення маркерів досягнення певного розвитку освітньо-наукової діяльності на кожному комунікаційному рівні.

Таким чином, основне завдання сучасного університету – формування і забезпечення єдності цілі освіти та її результату має бути системним, що полягає у формуванні професійно-спрямованої особистості та відповідального громадянина. Для вирішення сформульованих проблем за умов системно-особистісного підходу стратегічними стають завдання, що складають основу професійної діяльності суб'єктів освітнього процесу ЗВО, а саме:

- Реалізація стратегії розвитку університету шляхом вдосконалення та розвитку освітнього процесу відповідно до потреб ринку, шляхом диверсифікації освітньої та наукової діяльності, що передбачає відкриття нових спеціальностей і спеціалізацій (магістерських програм) в рамках ліцензованих спеціальностей, створення умов для підготовки кадрів вищої кваліфікації.

- Створення умов для сприяння розвитку університетської спільноти викладачів, здобувачів вищої освіти, співробітників, що поєднує нові методи й принципи освітнього менеджменту з академічними свободами, правами й колегіальністю в ухваленні найважливіших рішень. Забезпечення високого рівня соціального захисту та розвиток корпоративної культури на факультеті.

- Комерціалізація наукової діяльності провідних вчених університету у співпраці із підприємствами та організаціями.

- Постійна персоніфікована робота з абітурієнтами з використанням усіх форм комунікаційної взаємодії.

- Співпраця з роботодавцями задля гармонійного поєднання теоретичного та прикладного навчання, що забезпечить розширення бази практик, ґрунтовнішу підготовку випускників до професійної діяльності на первинних посадах, їх працевлаштування. Адаптація навчальних програм до вимог ринку праці з метою підвищення академічної та професійної мобільності здобувачів вищої освіти, конкурентоспроможності на міжнародному, національному й регіональному ринках праці шляхом організації круглих столів за участю роботодавців та провідних фахівців з метою ефективної взаємодії ЗВО й керівників підприємств (їх підрозділів), установ, державних органів, органів місцевого самоврядування, громадськості.

- Підвищення рівня якості професійної підготовки фахівців на різних рівнях шляхом впровадження у навчальний процес інноваційних заходів та форм організації інноваційних освітніх програм.

- Реалізація необхідних організаційних заходів щодо підтримки політики академічної доброчесності на засадах прозорості у відповідності з нормами чинного законодавства.

- Забезпечення модернізації освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм.

- Забезпечення умов для подальшого розширення академічної мобільності здобувачів вищої освіти та викладачів шляхом підписання нових договорів з українськими і зарубіжними університетами, реалізації програм «подвійних дипломів», а також актуалізація програм ERASMUS+.

- Впровадження та поширення у навчальному процесі англomовних програм підготовки, організація підвищення рівня мовної підготовки із забезпечення поглибленого вивчення іноземних мов для всіх студентів закладу вищої освіти.

- Поширення впровадження елементів проблемно-орієнтовного навчання шляхом впровадження авторських спецкурсів та семінарів, у

тому числі шляхом залучення провідних українських і зарубіжних учених.

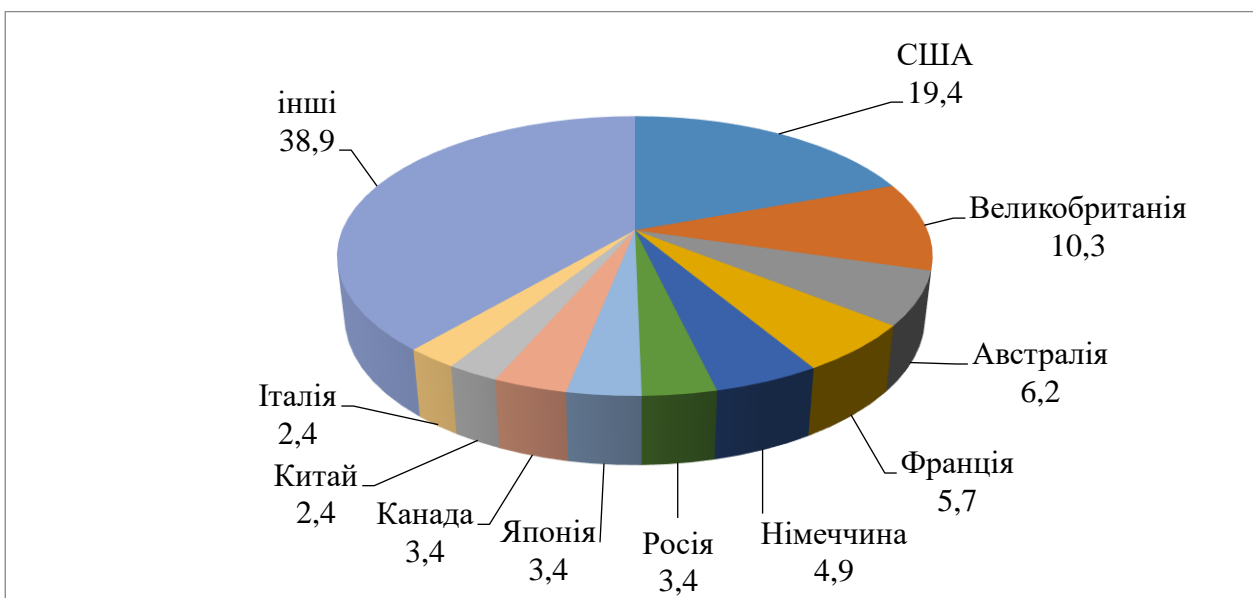
- Розвиток зв'язків з вітчизняними та зарубіжними університетами, розробка та реалізація механізмів обміну викладачів та студентів в т.ч. за програмою подвійних дипломів. Залучення до навчального процесу закордонних фахівців та обмін досвідом з метою забезпечення європейської якості освіти та подальшої інтеграції до світового та європейського освітнього простору.

Отже, вищезазначене у стратегічній перспективі повинно привести до інтернаціоналізації освітньої діяльності, що може виступати одним із вагомих показників досягнення конкурентного рівня університетської діяльності.

Освіта виступає найважливішим фактором змін, що відбуваються у суспільстві. Одночасно всі зміни, які відбуваються в сфері політичних, економічних, соціальних відносин, безпосередньо впливають і на освітню сферу. Поширення та поглиблення глобалізаційних процесів спричиняє зміни системи освіти будь-якої країни, а прояви та наслідки цих процесів стали серйозним викликом для вищої школи [33, с. 16]. Саме тому інтернаціоналізація вищої школи розвивається в напрямку налагодження комплексного міжнародного співробітництва, що охоплює не тільки навчання іноземних студентів. Інтернаціоналізація стала стратегічною метою не лише для університетів, а й для багатьох урядів і світового співтовариства в цілому. Серед Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals) особливо підкреслюється важливість забезпечення всеосяжної та якісної освіти впродовж усього життя для всіх (Ціль 4) [60], оскільки це дозволяє забезпечити соціальний прогрес у всьому світі.

Країни ОЕСР витрачають в середньому 5,2% свого ВВП на освіту [51], третина цих витрат пов'язана безпосередньо із вищою освітою. Слід зазначити, що частка недержавного сектора має чітку тенденцію постійного зростання в загальному обсязі витрат на освіту і досягає близько третини загальної суми витрат на вищу школу.

Лібералізація економічних відносин в цілому, щорічне збільшення академічної мобільності сприяють постійному зростанню кількості іноземних студентів, загальна кількість яких становить близько 5 млн. осіб. Це більше у два рази в порівнянні з 2000 роком [55]. До 2025 року, із урахуванням подальшого зростання міжнародної студентської мобільності, за експертними оцінками, кількість іноземних студентів становитиме більше 8 млн. осіб [68]. Найбільша кількість іноземних студентів сьогодні навчається (рис. 1.1) в Сполучених Штатах Америки (19,4% від загальної кількості), Великобританії (10,3%) Австралії (6,2%), Франції (5,7%), Німеччині (4,9%) [54] (рис. 2.1).

Рисунок 2.1 Розподіл іноземних студентів у світі, %

Серед країн-лідерів зміна чисельності іноземних студентів є вкрай нерівномірною. Про що наочно свідчать дані, наведені у табл. 2.2 [54].

Студенти з Азії складають найбільшу групу іноземних студентів. Так, в країнах ОЕСР серед магістрантів і докторантів їх частка становить 53%. Зокрема, кожний п'ятий студент – родом з КНР. У США навчається 41% китайських студентів, по 39% в Австралії, Франції, Німеччині, Великобританії.

Зміна чисельності іноземних студентів в основних країнах-лідерах за кількістю студентів-іноземців, %

Країна	2003	2013	Зміна чисельності іноземних студентів, %
США	586,3	784,4	33,8
Великобританія	255,2	416,7	63,3
Австралія	188,2	249,9	32,8
Франція	221,6	239,3	8,0
Німеччина	240,6	196,6	-18,3
РФ	68,6	138,5	101,9
Японія	86,5	135,8	57,0
Канада	59,1	135,2	128,9
КНР	36,4	96,4	165,0
Італія	36,1	82,4	128,2

Розуміючи важливість розвитку інтернаціоналізації вищої освіти, національні міграційні служби активно застосовують лібералізаційні заходи по відношенню до іноземних студентів з метою розвитку трудового і наукового потенціалу своїх країн, використовуючи селективний відбір висококваліфікованої робочої сили, із подальшим її закріпленням у країні, що надала освітні послуги студенту-іноземцю. Відповідно використовуються різноманітні інструменти. Наприклад, активно використовується система видачі дозволів на роботу із визначеними кваліфікаційними характеристиками і критеріями для іноземних студентів-випускників національних університетів.

Країни Європи знаходяться в постійному пошуку нових підходів, теоретичного обґрунтування і впровадження в навчальний процес університетів інноваційних систем професійної підготовки студентів у

контексті транснаціональних проблем вищої освіти. Європейська зона вищої освіти є ключовим напрямком розвитку мобільності громадян і має на меті формування та зміцнення інтелектуального, культурного та науково-технічного потенціалу Європи, підвищення у світі значущості європейської вищої школи. Саме для цього реалізується постійне поліпшення якості, підвищення конкурентоспроможності випускників на ринку праці, раціональне поєднання академічної якості та прикладного характеру освітніх послуг. У суспільстві значно підвищена роль університетів у розвитку європейського культурного простору, а самі університети розглядаються як носії європейської свідомості.

Сьогодні завданням університетів і вищої школи в цілому є пошук нової форми існування, яка, з одного боку, зберігала б основні функції і головні традиції університетів, а з другого – дозволяла б інтегрувати нові підприємницькі підходи до діяльності закладів вищої освіти із забезпеченням ринкового виміру свободи всіх сфер життя університету і його діяльності [28, с. 15]. Якісна система вищої освіти повинна відповідати національним цілям і особистим бажанням та здібностям здобувачів вищої освіти. Для цього потрібна різноманітна система вищої освіти, яку не можливо оцінювати, керуючись виключно результатами дослідницьких інституцій. Беззаперечною умовою для повноцінного функціонування системи вищої освіти є те, що вона повинна бути адекватно забезпечена ресурсами з боку уряду або приватного сектору.

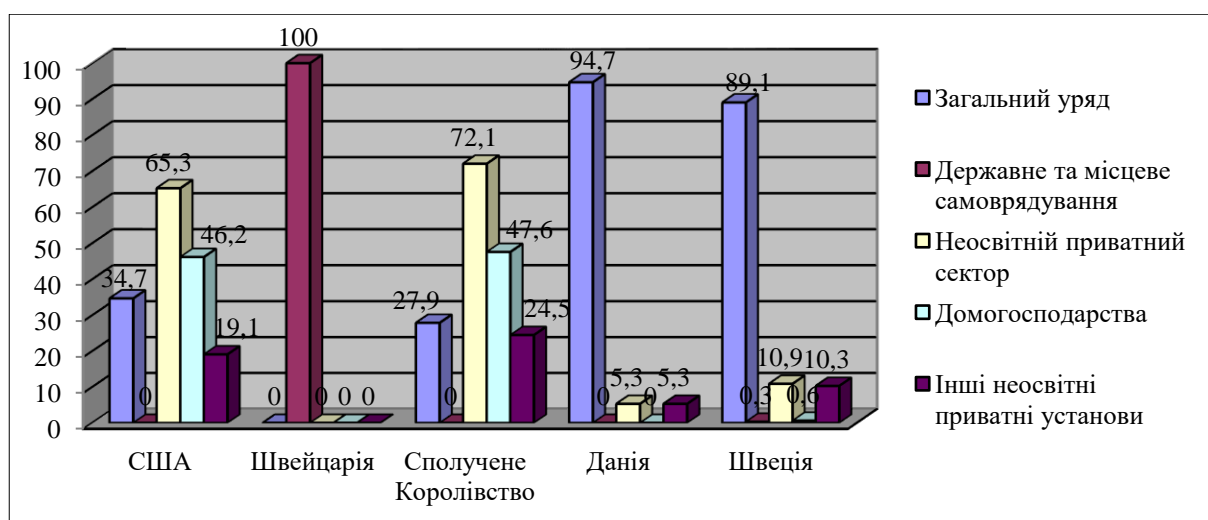
Єдиним шляхом покращення фінансування системи вищої освіти є зростання економіки і валовий внутрішній продукт як головний індикатор економічного розвитку держави. Тому що для держави з низькими доходами, особливо для тієї, де проживає велика кількість осіб, які мають потребу в освітніх послугах у сфері вищої освіти, доля ВВП не може забезпечити високі витрати на одного студента. І це не залежить від форми фінансування (чи то державної, чи то за рахунок фізичних та юридичних осіб).

Ресурси (державні або приватні) є необхідною умовою для належного функціонування системи вищої освіти, але їх не вистачає. Для забезпечення ефективного використання ресурсів необхідне добре продумане політичне середовище. З'являється консенсус щодо того, що кращим середовищем є те, в якому університетам надається значна автономія, пом'якшена зовнішнім моніторингом і конкуренцією.

Для урядів країн з кращими системами вищої освіти існує тенденція, враховуючи міжнародні зв'язки, заохочувати свої навчально-наукові установи зміцнювати відносини з бізнесом та іншою частиною спільноти, що також має важливе значення для передачі знань. В цілому до п'ятірки країн, що надають кращу вищу освіту, увійшли США, Швейцарія, Великобританія, Данія і Швеція. Аналізуючи підходи цих країн до фінансового ресурсного забезпечення вищої освіти, маємо визнати, що рівень її забезпечення ресурсами сфери є невід'ємною складовою її розвитку.

Витрати на вищу освіту визначаються як загальні витрати на вищий рівень освіти, що охоплюють приватні витрати на університети та інші приватні установи, що надають або підтримують освітні послуги. Цей показник є відсотком від загальних витрат на освіту. На вищому рівні освітні установи в країнах ОЕСР фінансуються головним чином за рахунок державного фінансування, хоча рівні приватного фінансування є значними і зростаючими. На цьому рівні внесок витрат на освіту окремих осіб все частіше розглядається як ефективний спосіб забезпечити фінансування для студентів незалежно від їх економічного становища. «Домашні господарства» відносяться до осіб, що навчаються, та їх сімей. «Інші приватні компанії» включають приватні підприємства і некомерційні організації на кшталт релігійних, благодійних, а також бізнесові та трудові асоціації. Також враховуються витрати приватних компаній на професійну підготовку студентів і витрати на дослідження і розробки в навчальних закладах. Частки державних і приватних витрат США, Швейцарії, Данії, Швеції та Великобританії представлено на рис. 2.2.

Аналізуючи різні джерела фінансування кращих у світі систем вищої освіти, можна відзначити, що насамперед вони залежить від систем управління освітою, притаманних для кожної країни окремо і мають різноманітні варіації децентралізованого фінансування. За показниками фінансування урядом та державним або місцевим самоврядуванням кращих у світі систем вищої освіти лідирують Швейцарія, Швеція і Данія. Якщо аналізувати з точки зору приватних інвестицій, попереду опиняються Сполучені Штати Америки та Сполучене Королівство.

Рисунок 2.2 Показники фінансування освіти, %

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [62].

У будь-якому світовому рейтингу вищих закладів освіти провідні позиції займають університети США. Це свідчить і про науковий потенціал навчальних закладів, і про тісну співпрацю науки і виробництва. Останнє якщо і не гарантує працевлаштування після закінчення навчання, то значно підвищує шанси на отримання роботи в США. А державна програма «ОРТ» дає право іноземним випускникам американських університетів залишитися в країні працювати. Саме тому система вищої освіти в США користується сьогодні такою величезною популярністю серед іноземних абітурієнтів. Адже, отримавши міжнародний диплом в одному з американських університетів, вони отримують реальну можливість

зробити успішну кар'єру в будь-якій сфері глобального світового простору.

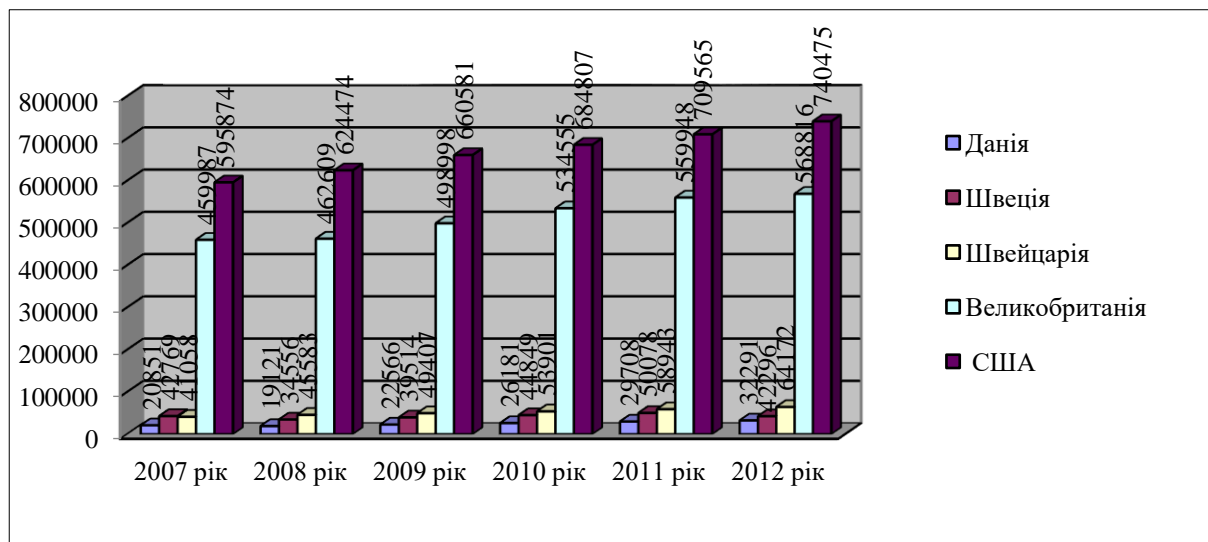
Американські університети «Ліги Плюща» є найбагатшими академічними закладами вищої освіти. Це дозволяє їм залучати найкращих викладачів та студентів зі всього світу. Зараз ці університети об'єднані в асоціацію найстаріших університетів Америки Ivy League (Ліга Плюща): Гарварда (Harvard), Принстона (Princeton), Єля (Yale), Брауна (Brown), Колумбії (Columbia), Корнелла (Cornell), Дартмута (Dartmouth) і Пенсільванії (Pennsylvania). Ліга Плюща вважається еталоном престижності вищої освіти в США. Найвищі рейтинги американської системи вищої освіти сприяли стрімкому збільшенню кількості іноземних студентів у США, і в 2016 році вона зросла на 7,1% в порівнянні з 2015 роком. Сьогодні в університетах Америки навчаються 1,044 млн. студентів-іноземців, що становить 5,2% від загального числа осіб, що отримують вищу освіту в США [14]. Високий професійний рівень викладацького складу та великий обсяг наукових досліджень є найважливішими складовими якісної системи вищої освіти США.

Збільшення кількості іноземних студентів у багатьох країнах світу, частку яких у національних університетах окремих країн наведено на рис. 2.3, в останні роки в основному зумовлено підвищенням важливості застосування у частині фінансування власних систем вищої освіти приватних джерел та намаганням залучення додаткових фінансових ресурсів поруч з використанням внутрішніх приватних джерел фінансування.

Інвестиції в освіту від іноземних студентів є важливим зовнішнім приватним джерелом фінансування власних систем освіти і суттєвим скороченням власних внутрішніх видатків держави. Досліджуючи наступні за 2012 роком періоди, констатуємо, що 2014/2015 роки є рекордними за кількістю іноземних студентів для багатьох країн-лідерів у галузі міжнародної освіти. Багато країн залучили більше студентів, ніж будь-коли раніше, і не планують зупинятися на досягнутому. На 2016 рік уряди багатьох цих країн будують ще більш

амбітні плани і планують зробити національні системи освіти доступними для максимально великої кількості іноземних студентів.

Експорт освіти в останні роки набуває все більш важливого значення для національних економік і стає предметом особливої уваги уряду зарубіжних країн. Так, Китай планує збільшити чисельність іноземних студентів до 2020 року до 500 тис., Данія і Японія – до 300 тис.; Канада до 2022 року – до 450 тис. осіб. Для досягнення цієї мети, наприклад, в 1999 році прем'єр-міністр Великобританії Тоні Блер оголосив про початок міжнародної кампанії популяризації британських університетів, коледжів та залучення до країни іноземних студентів. Кампанія ця була запущена у 2000 році по всьому світу як частина «законодавчої ініціативи прем'єр міністра». Фінансування цієї кампанії взяв на себе уряд. З початку запуску програми з різних міністерств було виділено близько 11 мільйонів фунтів стерлінгів. Загальне фінансування міжнародних освітніх проектів щодо залучення іноземних студентів до вишів Великобританії, склало 27 мільйонів фунтів стерлінгів на 2006/07 і 2007/08 навчальні роки.

Рисунок 2.3 Частка іноземних студентів у закладах вищої освіти країн із кращими системами вищої освіти

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [62].

Уряд Данії в 2014 році приступив до реалізації проекту «Данія – привабливе місце для навчання». Був розроблений план дій за проектом до 2020 року. У ньому сформульовані дві цілі: по-перше,

Данія повинна залучати найбільш здібних іноземних студентів; а по-друге, іноземні випускники повинні залишитися працювати і проживати в Данії.

Для досягнення визначених цілей передбачається ряд заходів:

- усі компоненти освітніх програм і освітнього середовища у вищих навчальних закладах повинні мати міжнародний вимір;

- збільшення числа талановитих та здібних іноземних студентів і оплата їх навчання;

- відсів іноземних студентів має бути приведений у відповідність з відсівом данських студентів;

- число іноземних випускників, які закінчили навчання і залишилися працювати в Данії після закінчення навчання, має зростати;

- число іноземних випускників, які залишаються в Данії працювати, має зрівнятися з числом працюючих данських випускників в загальній чисельності населення.

Цілком очевидно, що загострення боротьби за іноземних студентів триватиме з урахуванням того, що деякі країни ввели державні програми із залучення іноземних студентів до 2020-2025 років. У цій ситуації збереження і збільшення контингенту іноземних студентів в будь-якій державі стає питанням державної освітньої політики. Збільшення кількості іноземних студентів є життєво важливим для будь-якої системи вищої освіти та кожного освітнього або наукового закладу окремо. Іноземні студенти приносять економіці країн з кращими системами вищої освіти рекордні мільярдні статки і стають найважливішою частиною державного експорту. Уряди багатьох країн відкрито заявляють, що зроблять все можливе для залучення ще більшої кількості студентів-іноземців. Основний стимул для цього – фінансовий, оскільки навчання іноземців приносить значний дохід до державних скарбниць.

Основними чинниками для вибору студентами-іноземцями того чи іншого закладу вищої освіти можна визначити:

- викладання предметів кількома іноземними мовами, які визнані міжнародними;

- авторитет країни та репутація системи вищої освіти;
- місце в світових рейтингах кращих закладів вищої освіти;
- вартість навчання;
- можливість поєднання навчання з трудовою діяльністю;
- наявність державної підтримки та гнучкість освітніх програм;
- наявність міжнародних зв'язків між країнами світу;
- активність державної освітньої політики в глобалізаційних заходах;

- наявність якісних організаційних та освітніх заходів щодо супроводження іноземних студентів.

У більшості випадків студентам вищих навчальних закладів дозволяється працювати неповний робочий день, а в деяких випадках і повний, як під час навчання, так і під час канікул, що забезпечує часткове покриття витрат на навчання та надає чудову можливість підвищити рівень володіння мовою і ближче познайомитися з місцевою громадою. І цей факт відіграє не останню роль в подальшому працевлаштуванні іноземців після закінчення терміну навчання в тій державі, де вони здобували вищу освіту.

Здатність освітньої установи достатньо гнучко реагувати на запити суспільства, зберігаючи при цьому накопичений позитивний досвід, має надто велике значення. За таких умов освітня інфраструктура в рамках інноваційного розвитку залучається до активної інноваційної державної політики. Тому для розширення можливостей залучення зовнішніх інвестицій, у т.ч. і у вищу освіту, Рада Європейського Союзу схвалила нові правила прикордонного контролю громадян третіх країн та зміни до кодексу Шенгенської зони. Узгоджені правила в'їзду та проживання в ЄС для полегшення і більш привабливого для людей з третіх країн навчання або проведення досліджень в університетах ЄС були схвалені парламентом у 2015 році. Ці нові правила об'єднують дві існуючі директиви (одна щодо студентів, інша – щодо дослідників), які мають забезпечити:

- студентам і дослідникам можливість залишитися щонайменше на дев'ять місяці після закінчення навчання або досліджень, щоб

знайти роботу або відкрити бізнес, що також має забезпечити Європі отримання вигоди від цього;

- студенти і дослідники можуть легше переміщатися в межах ЄС під час їх перебування. У майбутньому їм не потрібно буде заповнювати нову заяву на отримання візи, а лише для повідомлення держави-члена, до якої вони переїжджають, наприклад, для обміну на один семестр. Дослідники також зможуть переміщатися на більш тривалі періоди, ніж ті, які в даний час дозволені, дослідники мають право запрошувати своїх членів сім'ї, і ці члени сім'ї мають право працювати під час свого перебування в Європі;

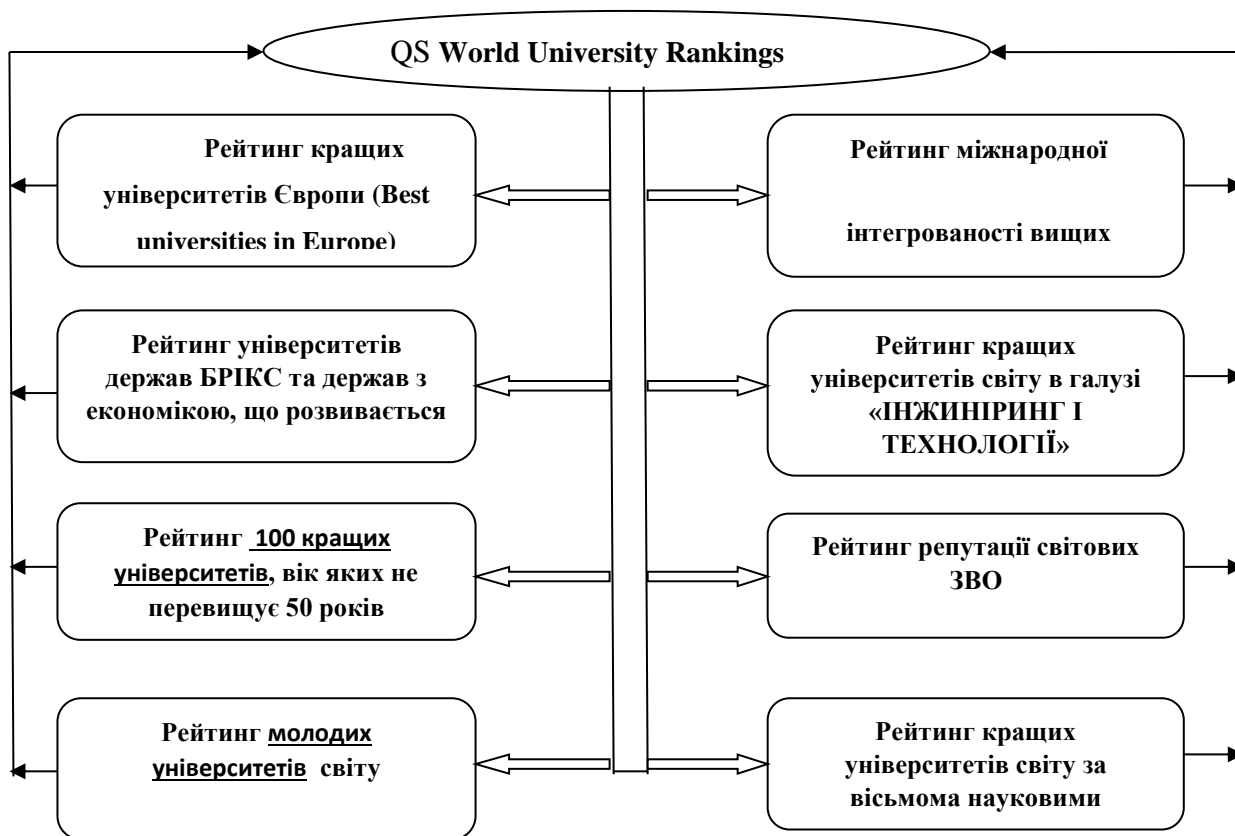
- можливість працювати студентам не менше 15 годин на тиждень [57].

Поліпшеними умовами зможуть також скористатися інтерни, волонтери, учні шкіл та учасники програми «Au-Pair» з країн, що не є членами Євросоюзу.

Аналізуючи найбільш поважні системи рейтингової оцінки університетів світу, такі як QS, World University Rankings, Шанхайський рейтинг, Webometrics, можна визначити якісний чинник та, певною мірою, фактор впливу окремої освітньої або наукової одиниці, або системи в цілому на спільний світовий процес розвитку (impact factor). Рейтингова система кращих університетів світу (QS World University Rankings) являє собою глобальне дослідження досягнень кращих університетів світу, яке супроводжується наступними рейтингами, рис. 2.4.

Рейтингова система QS, розрахована за методикою британської консалтингової компанії Quacquarelli Symonds (QS), дає підстави вважати, що ця система може являти собою одну з найбільш впливових глобальних рейтингових систем, які досліджують досягнення світової вищої університетської освіти. Рейтинг оцінює університети за наступними показниками: активність і якість наукового та дослідницького функціонування, врахування відповідних думок роботодавців і кар'єрного потенціалу, викладання та інтернаціоналізація. Ці показники охоплюють ключові стратегічні місії університетів світового значення, за які вони відповідають перед

учасниками процесу: академічною спільнотою, роботодавцями, учнями та їх батьками. Щорічно в дослідженні оцінюються понад 2,5 тисячі вищих навчальних закладів по всьому світу. За його підсумками складається рейтинг 500 кращих університетів світу, а також рейтинги університетів з окремих дисциплін. Індекс унікальності світових університетів визначається на підставі результатів стратегічних схем статистичних аналізів творчої активності вищих закладів освіти, а також даних глобального експертного опитування представників міжнародної академічної спільноти і потенційних роботодавців.

Рисунок 2.4 Рейтинги, якими супроводжується Рейтингова система кращих університетів світу (QS World University Rankings)

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [63].

Індекс у рейтинговій системі QS визначається за такими показниками функціонування університетів, як:

- *індекс академічної репутації закладу вищої освіти* – має вагу в 40 відсотків і включає дані глобального експертного опитування представників міжнародної академічної спільноти, який відображає думки керівництва університетів, професорів і викладачів, які ведуть науково-дослідницьку діяльність, про те, в яких навчальних закладах світу наукові дослідження за їхньою сферою компетенцій проводяться на найвищому рівні. Враховуються дані за останні три роки;

- *індекс репутації закладу вищої освіти серед роботодавців* – має вагу в 10 відсотків та включає дані глобального експертного опитування представників організацій-роботодавців, які охоплюють усі основні індустрії і мають штат від ста співробітників і більше. У рамках опитування вивчаються думки керівництва організацій-роботодавців щодо професійної компетенції випускників закладів вищої освіти, прийнятих ними на роботу;

- *співвідношення професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти і контингенту студентів* – має вагу у 20 відсотків та включає дані про співвідношення професорсько-викладацького складу до числа студентів і містить як відомості самих ЗВО, так і відомості державних організацій, що займаються управлінням сфери освіти;

- *індекс цитування наукових робіт викладацького складу закладу вищої освіти по відношенню до чисельності викладацького складу* – має вагу у 10 відсотків і включає співвідношення показників загального цитування наукових публікацій та загальної чисельності викладачів і дослідників, що працюють у ЗВО на умовах повної зайнятості протягом як мінімум одного семестру. Індекс цитування наукових робіт оцінюється за даними наукометричної бази даних Scopus. Враховуються дані за останні п'ять років;

- *частка іноземних викладачів закладу вищої освіти по відношенню до загальної чисельності викладацького складу* – показник має вагу 5 відсотків і включає частку іноземних викладачів, які працюють у закладі вищої освіти на умовах повної зайнятості (за еквівалентом повної ставки) і проводять в університеті не менше одного семестру;

- частка іноземних студентів по відношенню до загального контингенту студентів у закладі – має вагу 5 відсотків і включає частку іноземних студентів, які навчаються у вищому навчальному закладі за програмами повного циклу навчання. Враховуються студенти, які є громадянами країн, відмінних від країни навчання, які навчаються не менше одного семестру і не є студентами за обміном [27].

У «QS-рейтингу» показники ефективності консолідуються в п'ять найважливіших для сьогодення напрямів, необхідних для розбудови постіндустріального суспільства як нової стадії суспільного розвитку, а саме:

- навчання (навчальне середовище);
- дослідження (обсяг, дохід і репутація);
- цитати (вплив досліджень);
- міжнародні перспективи (штат, студенти та дослідження);
- галузеві доходи (передача знань) [70].

Аналізуючи рейтингову таксацію щодо діяльності світових університетів, за даними рейтингової системи кращих університетів світу (QS World University Rankings) по регіонах Латинської Америки, Азії, Арабського регіону та держав з ринком, що формується, і Центральної Азії (ЕЕСА) визначаються наступні кількісні та якісні показники.

У топ-10 Латинської Америки входять університети п'яти держав: Бразилії, Чилі, Мексики, Аргентини та Колумбії. Папський Католицький університет Чилі (Pontificia Universidad Católica de Chile (UC)), який постійно працює над підвищенням якості освіти, заснованої на науках (природничих та гуманітарних), мистецтві і католицькій моралі, прагне, щоб його студенти були не тільки технічно і науково підготовлені, але також були відкриті для різних соціальних реалій, пов'язаних зі стрімким розвитком суспільства, очолює десятку кращих. Також до десятки кращих входить ще один чилійський університет – Університет Чилі (Universidad de Chile). Місією і основою діяльності Університету Чилі є створення, розвиток, інтеграція і передача знань у всіх областях знань і культури.

Університет розташований в столиці Сантьяго-де-Чилі і є державним університетом міжнародної якості.

Чотири університети Бразилії входять до десятки кращих, а саме: Державний університет Кампінаса (Universidade Estadual de Campinas), що фінансується штатом Сан-Паулу; Університет Сан-Паулу (Universidade de São Paulo), що є найбільшим університетом в Бразилії і одним з найпрестижніших вищих навчальних закладів у Латинській Америці; Федеральний університет Ріо-де-Жанейро (The Federal University of Rio de Janeiro – UFRJ) є центром провідного досвіду в галузі викладання і досліджень; Державний університет Пауліста (Universidade Estadual Paulista (Unesp)), який охопив проект, що об'єднує науковий, технологічний, економічний, культурний і соціальний розвиток, університет відданий демократичним принципам і чітко усвідомлює свій статус урядової установи, яка бере активну участь у житті бразильського суспільства. Дотримуючись всесвітньої тенденції, UNESP зараз, більш ніж коли-небудь, шукає нові шляхи подолання проблем, пов'язаних з підписанням нових угод. Цей університет може очолити Топ – 10 кращих університетів у Латинській Америці за кількістю навчальних закладів, що репрезентують Бразилію в QS – 2018.

Мексика представлена двома університетами: по-перше, це – Національний автономний університет Мексики (Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM)), який є найбільшим і вважається кращим університетом у Латинській Америці, Іспанії, Португалії та посідає 95 позицію у світі. Крім того, це єдиний університет у Мексиці з трьома лауреатами Нобелівської премії серед його колишніх учнів: Альфонсо Гарсія Роблес (премія миру), Октавіо Пас (література) і Маріо Моліна (хімія); по-друге - Технологічний інститут та дослідницький центр Монтеррея (Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Monterrey) належить до категорії вищих навчальних закладів Латинської Америки, що мають найбільший рівень визнання академічного потенціалу, досягнень в категоріях інтернаціоналізації, інновацій, можливостей працевлаштування, умов і спеціальних критеріїв. Ці мексиканські університети займають

четверту та п'яту позиції відповідно в рейтингу університетів Латинської Америки QS – 2018.

Університет Лос-Анджелеса (Universidad de los Andes), який пропонує більше 100 курсів бакалаврату та аспірантури з інженерних, управлінських, економічних, юридичних, соціальних наук, мистецтва і гуманітарних наук, дизайну, архітектури, освіти, медицини та розвитку, представив Колумбію на восьмій позиції рейтингу.

Аргентину на дев'ятій позиції рейтингу репрезентував Університет Буенос-Айреса (Universidad de Buenos Aires (UBA)), який є одним з найбільших університетів Латинської Америки. Він випустив чотирьох лауреатів Нобелівської премії, кількох президентів та лідера Кубинської революції Ернесто Че Гевару. Висока якість викладання в університеті забезпечила закладу всевітнє визнання серед роботодавців.

Спеціалізований щорічний рейтинг університетів Азії (QS Asia University) визначає найкращі університети регіону. У 2018 даний рейтинг визначив понад 400 університетів.

Перші дві позиції топ-10 QS Asia University Рейтинг-2018 очолюють два університети Сінгапуру: Наньянський технологічний університет (Nanyang Technological University (NTU)) та Національний університет Сінгапуру (National University of Singapore (NUS)), що є провідними світовими університетами Азії, які пропонують глобальний підхід до освіти та досліджень, приділяючи особливу увагу азійським перспективам і знанням.

У частині топ-10 за кількістю університетів Гонконг є найбільш представницькою країною з чотирма університетами:

1) Гонконгський університет науки і техніки (The Hong Kong University of Science and Technology (HKUST)), який за дуже короткий проміжок часу (26 років) суттєво підвищив рівень міжнародної популярності, отримавши широке визнання у світі і безліч престижних академічних рейтингів, який завжди прагне до досконалості, пропонуючи повний спектр пропозицій за програмами високоякісних досліджень, проведених викладачами світового класу. Його «Бізнес-школа HKUST» стала першою бізнес-школою в регіоні, що отримала

акредитацію як Американської асоціації з просування університетських шкіл бізнесу (AACSB International), так і Європейської системи поліпшення якості (EQUIS). Цей університет визначається незмінною прихильністю до досліджень і лідерства в мисленні та підтримкою сучасних центрів навчання і досліджень у різних галузях, від китайських бізнес- і азійських фінансових ринків до азійського підприємництва та експериментальних бізнес-досліджень;

2) Університет Гонконгу (The University of Hong Kong (HKU)) має вагомі позиції у дослідженнях освітніх процесів, соціальних і гуманітарних наук, юриспруденції, лінгвістики, біомедицини, стоматології тощо (111 професорів університету були визнані кращими у світі серед основних індикаторів науки), глобально пов'язаний з більш ніж 340 провідними університетами в 43 країнах, має багатогранне співробітництво з більш ніж 9000 іноземних студентів з 96 країн та навчальні програми світового класу англійською мовою навчання, що підтверджується рівнем зайнятості випускників (більш 99,4% за останні 11 років поспіль);

3) Міський університет Гонконгу (City University of Hong Kong (CityU)) – визнаний у світі центр вищої освіти і досліджень. CityU посідає 49 позицію у світі за рейтингом університетів QS World University. Зокрема Колледж бізнесу широко відомий своїми передовими дослідженнями. Він посідає 49-е місце у світі та є № 2 в Азії за US News & World Report. Він також посідає 33 місце у світі та № 2 в Азії у рейтингу кращих бізнес-шкіл UTD;

4) Китайський університет Гонконгу (The Chinese University of Hong Kong (CUHK)) являє собою комплексний дослідницький університет зі світовим баченням і місією щодо об'єднання традицій з сучасністю і об'єднання Китаю і Заходу, вирізняється тим, що пропонує колегіальну систему і унікальну інтеграцію в сучасну університетську освіту. У дев'яти коледжах CUHK пропонується безліч можливостей для неформального навчання на додаток до формальних навчальних програм.

Корейський передовий інститут науки і техніки (Korea Advanced Institute of Science & Technology (KAIST)), заснований в 1971 році як

перший науково-дослідний науково-технічний університет у Південній Кореї, займає четверту сходинку рейтингу.

Трьома університетами представлено Китай, а саме: Університет Цінхуа (Tsinghua University (THU)), державний дослідницький університет, який послідовно вважається одним з кращих університетів Китаю; Фуданський університет (Fudan University), що вважається одним з найпрестижніших і найстаріших університетів країни, де здобувачі вищої освіти вивчають і досліджують фізико-математичні, гуманітарні, соціальні та медичні науки; Пекінський університет (Peking University) є одним з найбільших і престижних дослідницьких університетів Китаї та членом Ліги С9, китайського еквівалента Ліги Плюща (Ivy League) – асоціації восьми найстаріших американських університетів [19].

QS рейтинг 2018 арабського регіону визначає близько 150 кращих університетів у цьому регіоні. У Топ-10 арабського регіону входять університети семи держав, таких як Ліван, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Катар, Йорданія та Оман.

Ліван очолює Топ-10 у 2018 році і представлений Американським університетом Бейрута (American University of Beirut (AUB)), дослідницьким університетом, який базується на високому рівні навчання.

Другу, третю та четверту позиції рейтингу займають університети Саудівської Аравії: Університет нафти і мінералів короля Фахда (King Fahd University of Petroleum & Minerals (KFUPM)), науково-технічні програми якого високо цінуються; Університет Короля Сауда (King Saud University (KSU)), в якому немає плати за навчання, і, як для саудівських, так і для міжнародних аспірантів доступні щедрі стипендії, завдяки масштабній програмі інвестицій і розвитку, яка реалізується з метою створення дійсно світового дослідницького університету; Університет короля Абдулазіза (King Abdulaziz University (KAU)), який має за місію створити середовище, що сприятиме випускним програмам і новаторським дослідженням, а також досягти якнайкращої взаємодії з відповідними зацікавленими сторонами для просування вперед.

Два університети Об'єднаних Арабських Еміратів займають відповідно п'яту та восьму позиції рейтингу: Університет Об'єднаних Арабських Еміратів (United Arab Emirates University), програми якого намагаються слідувати американській моделі, Американський університет в Шарджі (American University of Sharjah), навчання в якому ґрунтується на американській моделі вищої освіти і засноване на культурі регіону Перської затоки.

Каїр на шостій позиції представив Американський університет в Каїрі (The American University in Cairo (AUC). Дослідження та інновації закладу засновані на гуманітарних науках, і всі студенти вивчають загальний набір курсів з гуманітарних, природничих та соціальних наук в рамках основної навчальної програми університету. AUC рішуче прагне досконалості, різноманітності, навчання протягом усього життя, соціальної відповідальності і сумлінності в своїх програмах і послугах.

Катар на сьомій позиції представив Катарський університет (Qatar University). Заклад, що визначається своїми тісними відносинами з державним і приватним сектором, який запустив ряд меморандумів і угод про співпрацю, що приносить користь студентам, викладачам і самому університету в цілому. Ці угоди самі по собі сформували ряд головних професійних положень, які сприяють побудові дослідницьких цілей, активізації навчання студентів і подальшого розширення партнерських відносин з провідними організаціями Катару і за його межами.

Дев'яту сходинку Топ-10 займає Йорданський університет (University of Jordan), головний і найпрестижніший заклад арабського світу, який має найвищі у країні показники зарахування і велику кількість післядипломних програм широкого кола галузей.

Останню сходинку Топ-10 QS 2018 арабського регіону займає Оман, який представлений Університетом Султана Кабуса (Sultan Qaboos University). Університет працює з п'ятьма коледжами, а саме: медицина, інженерія, сільське господарство, освіта та наука.

За рейтингом вищих навчальних закладів держав Центральної, Східної Європи та Центральної Азії «QS University Rankings Emerging

Europe and Central Asia» на даний час в Топ-10 університетів регіону потрапили кращі університети шести держав: Росії, Естонії, Чехії, Польщі, Туреччини та Казахстану. Рейтинг очолює Московський державний університет імені М.В. Ломоносова (МДУ) (Lomonosov Moscow State University), який є університетом з найвищим рейтингом у Росії і послідовно входить в число 150 кращих світових рейтингів університетів QS World. Університет має найвищу освітню будівлю у світі. Система університетської бібліотеки є однією з найбільших в Росії і нараховує близько 9 000 000 книг, з яких 2000000 — іноземними мовами. Другу сходинку посідає Новосибірський державний університет (Novosibirsk State University), який протягом останніх трьох років стабільно утримує цю позицію в рейтингу.

В цілому в десятку кращих університетів рейтингу країн Європи та Центральної Азії входять три російські університети, і ще один, який займає четверту позицію, — Санкт-Петербурзький державний університет (Saint Petersburg State University), особливістю якого є широта співробітництва і партнерські стосунки. Заклад співпрацює з 230 вищими навчальними закладами з Європи, Північної Америки, Азії та Південної Америки. Основна частина партнерських угод припадає на університети Німеччини, Кореї, США, Китаю і Фінляндії. Також налагоджено партнерство з багатьма поважними університетами Європи, Америки і Азії: Болонський університет (Італія), Вільний університет Берліна і Гамбурзький університет (Німеччина), Бард-коледж і Університет Джорджа Мейсона (США), Університет Глазго (Великобританія), Стокгольмський університет (Швеція), Віденський університет економіки і бізнесу (Австрія), Корейський університет (Республіка Корея), НЕС-Paris (Франція). Університет є активним членом міжнародних академічних програм мобільності, таких як Erasmus Mundus Action 2 (Вікно зовнішньої співпраці), Фінський прикордонний університет, університети Сантандера, Європейський університетський фонд – Campus Europae.

Тартуський університет (University of Tartu), який є найстарішим, найбільшим і єдиним класичним університетом в Естонії, виходить на третю сходинку міжнародного рейтингу.

Два університети Чехії займають п'яту та восьму позиції: Карлов університет (Charles University), Чеський технічний університет в Празі (Czech Technical University in Prague (CTU)), який має 132 акредитовані програми бакалаврату, магістра та доктора філософії та 482 напрями навчання в рамках цих програм. Основною метою цих навчальних закладів є навчання та захист набутих знань, культивування вільної думки, незалежних наукових досліджень і мистецтв та заохочення вільного творчого духу людства.

Провідний університет Польщі – Варшавський університет (University of Warsaw (UW)) – відомий активним міжнародним співробітництвом, що є однією з основних цілей стратегії UW і що дозволяє брати активну участь в програмах Erasmus + і Erasmus Mundus через близько 1500 двосторонніх угод, посідає шосту позицію.

Два університети Туреччини займають сьому та дев'яту сходинки: Університет Богазачі (Bogaziçi Üniversitesi), який створено Робертом Коледжом, де навчання проводиться англійською мовою, що пов'язано з походженням навчального закладу як першого американського вищого навчального закладу, заснованого поза межами США, та Близькосхідний технічний університет (Middle East Technical University (METU)), який у 2002 році завершив процес «інституційної оцінки» EUA. Докладаючи зусилля для досягнення світового рівня освіти, у 1991 році приступив до реалізації довгострокової програми, що передбачає виконання всіх своїх інженерних програм, акредитованих АБЕТ. METU активно брав участь і керував багатьма проектами в рамках інструменту для сприяння вступу в ЄС, особливо 7-ї Рамкової програми.

Завершує топ-10 в рейтингу кращих університетів країн Європи та Центральної Азії Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі (Al-Farabi Kazakh National University), який був першим серед університетів Центральної Азії, що приєдналися до Глобальної НУВ програми ООН «Академічний вплив». За підтримки ООН Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі став частиною всесвітньої студентської програми-гри «Модель ООН - Новий Шовковий шлях». Університет є членом наступних міжнародних організацій:

Міжнародної асоціації університетів, Європейського товариства інженерної освіти, Міжнародної асоціації обміну студентами з технічного досвіду і Міжнародної обсерваторії з академічного ранжирування і передового досвіду, а також Індо-американського співробітництва в напрямку інженерної освіти.

У системі рейтингування університетів важливу роль відіграє – Academic Ranking of World Universities (ARWU), більш відомий як шанхайський рейтинг, що складається азіатським агентством Shanghai Ranking Consultancy. Цей рейтинг сфокусований на науковій та академічній діяльності вищих закладів освіти, щоб знизити вплив особливостей національних систем освіти на підсумкову оцінку. У дослідженні беруть участь понад 1200 університетів і тільки 500 потрапляють до списку кращих університетів світу.

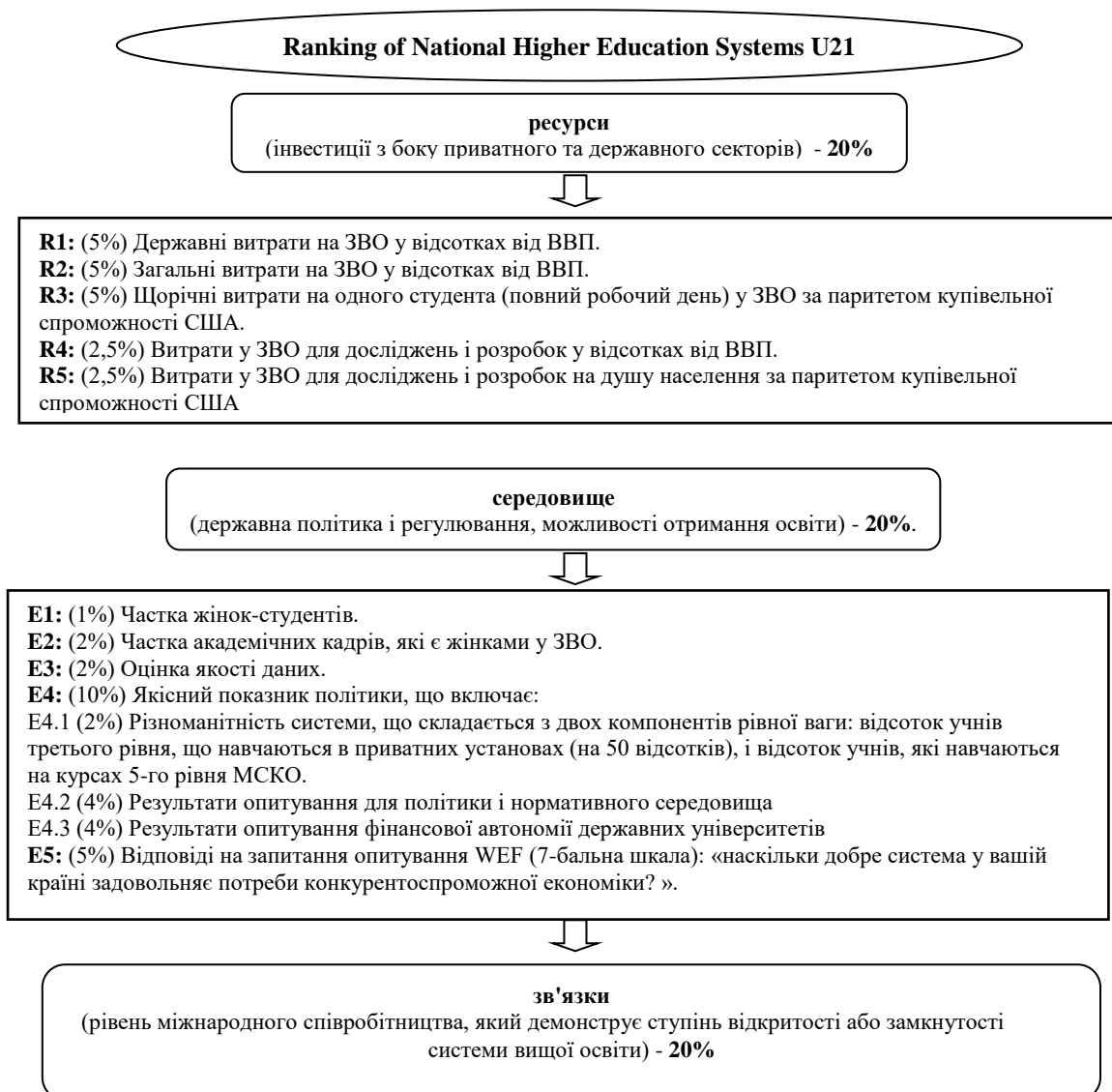
Так, за даними Інституту вищої освіти Шанхайського університету, шанхайський рейтинг побудований на базі чотирьох основних критеріїв, важливість яких виражена в кількісному (відсотковому) показнику:

- якість освіти - 10%;
- якість викладачів-професорів - 40%;
- результати наукових досліджень - 40%;
- академічна успішність відповідно до розміру закладу - 10%.

У переважній більшості у групі Топ-100 даного рейтингу лідирують університети США, які загалом займають **37 місць із 50-ти** [22]. Слід зауважити, що серед них переважну більшість складають дослідницькі університети приватної форми власності. Якщо розглядати Топ-200 за шанхайським рейтингом, то 62 домінуючих університетів з рейтинговому списку мають своє географічне розташування в Сполучених Штатах Америки, що загалом становить понад третину від усіх учасників рейтингу. Більше того, із десяти зразкових університетів саме американські посідають сім позицій.

На відміну від рейтингів закладів вищої освіти, де враховуються показники окремих освітніх установ, в рейтингу «UNIVERSITAS 21» оцінюються системи вищої освіти великої кількості країн, що

знаходяться на зовсім різних етапах економічного і соціального розвитку. Рейтинг національних систем вищої освіти «UNIVERSITAS 21» (U21 Ranking of National Higher Education Systems) – система, визначена світовою мережею дослідницько-експериментальних університетів, які у своїй діяльності спираються на передову світову практику; у цій системі рейтинг розраховується за методикою Інституту прикладних економічних і соціальних досліджень Університету Мельбурна (Австралія) і оцінює національні системи вищої освіти, на відміну від шанхайського рейтингу (4 критерії), вже за двадцятьма чотирма основними показниками, об'єднаними в чотири групи, що представлені на рис. 2.5 [67].

C1: (4%) Частка іноземних студентів у вищій освіті.
C2: (4%) Частка статей, співавторів з міжнародними співробітниками, за рік (охоплення всіх установ, які публікують не менше 100 документів).
C3: (2%) Webometrics Web Показник TRANSPARENCY: сума значень з 4200 університетів, розділених населенням країни.
C4: (2%) Індекс Webometrics VISIBILITY (зовнішні посилання, які веб-домени університетів отримують від третіх сторін).
C5: (4%) Відповіді на запитання «Передача знань дуже розвинена між компаніями та університетами», - запитували представники бізнесу в щорічному опитуванні IMD World Development Center, Швейцарія, 2016 рік.

результати

(наукові дослідження, наукові публікації, відповідність вищої освіти потребам національного ринку праці, включаючи подальше працевлаштування випускників навчальних закладів) - **40%**

O1: (10%) Всього статей, випущених вишем за рік.
O2: (3%) Всього статей, випущених на душу населення, за рік.
O3: (5%) Середній вплив статей, виміряних цитатами за рік, на статті, опубліковані в попередні роки, з використанням нормованого ударного фактору Каролінського інституту.
O4: (3%) Кількість університетів світового класу в країні. Розраховується як середньовиважена кількість установ, перелічених в 500 кращих відповідно до оцінок Шанхай Цзяо Тонга за рік, розподіленими по країнах.
O5: (7%) Перевага кращих університетів країни, розрахованих за сумою балів в Шанхай Цзяо Тон за рік для трьох кращих університетів країни.
O6: (3%) Зарахування до вищої освіти у відсотках від числа осіб, що мають право на участь, які визначаються як вікова група після другої освіти.
O7: (3%) Відсоток населення у віці 25-64 років з вищою кваліфікацією.
O8: (3%) Число дослідників (еквівалент повної зайнятості) на мільйон населення.
O9: (3%) Рівень безробіття серед осіб з вищою освітою у віці 25-64 років у порівнянні з рівнем безробіття

**Рисунок 2.5 Групи показників оцінювання рейтингу
UNIVERSITAS 21**

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [64].

У підсумкових розрахунках рейтингу U21 враховуються поправки на чисельність населення країн, що взяті до аналізу. Дослідження проводиться в державах, для яких є підтвержені статистичні дані за всіма показниками. Зазначені вимірювання ефективності систем вищої освіти зводяться в підсумковому індексі, який визначає позицію кожної країни у світовому рейтингу за результатами міжнародного співставлення.

Провідна глобальна мережа науково-дослідних університетів 21-го століття запровадила систему рейтингу, яка є єдиною у світі, що здійснює оцінку вищих національних систем освіти і має за мету перепровадити дискусію з ранжирування кращих університетів світу

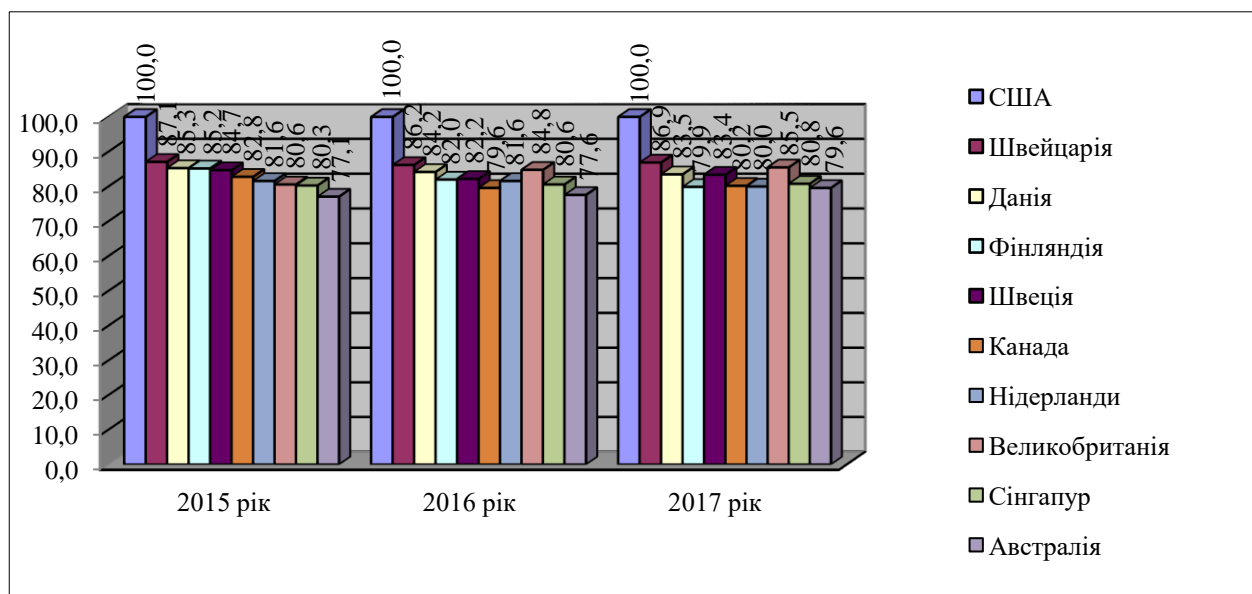
на кращі загальні системи в кожній країні світу. U21 розробив рейтинги як засіб для зосередження уваги урядів держав, освітніх установ і приватних осіб. Цей проект підкреслює важливість створення сильного антуражу для вищих навчальних закладів, сприяння економічному та культурному розвитку, надання високоякісного досвіду для особистості і приходять на поміч установам у конкуруванні за зарубіжних заявників. Станом на 2017 рік дослідження охоплює 50 країн світу.

Рейтинг 2017 року включає нове вимірювання різноманітності освітніх установ світу. Тепер він складається з двох однаково виважених компонентів. Важливим є те, що оновлений підхід до системи оцінювання більш повно визначає цілий ряд заходів для задоволення різноманітних студентських та національних потреб, які повинна надавати будь-яка якісна система вищої освіти.

Наприклад, перший компонент вимірює поєднання державних і приватних науково-освітніх закладів. Змішана система фінансування сприяє підвищенню рівня конкуренції на ринку освітніх послуг та стимулює до розвитку інновацій. Хоча оптимальне поєднання між державним і приватним секторами вищої освіти незначне, чим більше приватних зарахувань, тим менше потреби в автономії у державних установах. Другий компонент нового індексу різноманітності – це частка осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, що знаходяться на рівні 5 в Міжнародній стандартній класифікації освіти. Класифікація МСКО-2011 включає п'ять рівнів для вищої освіти: короткостроковий третинний (рівень 5), бакалавр (рівень 6), магістр (рівень 7) і PhD (рівень 8). Рівень 5 включає вищу технічну освіту, коледжі та вищу професійну підготовку. Такий компонент чітко визначає, що для багатьох студентів освітні програми 5-го рівня більш доречні, ніж університетські, та сприяють якісному відбору на початкових освітніх рівнях. Ці освітні програми особливо актуальні для країн, що розвиваються, і мають вагоме значення для економічного зростання, а також підвищують якісний показник контингенту в університетах, що має відобразитися на якості наукової складової в університетській діяльності.

Використовуючи вагові коефіцієнти 40% за обсягом випуску і 20% за кожним з трьох інших модулів (за рейтингом 2016 р.), п'ять країн визнано такими, що мають кращі у світі системи вищої освіти: Сполучені Штати Америки, Швейцарія, Сполучене Королівство, Данія і Швеція. У зв'язку з виділенням значних додаткових ресурсів для вищої освіти Саудівська Аравія піднялася у світовому рейтингу на 12 місць, а Малайзія – на 7 місць. Україна, вочевидь з огляду на її політичні труднощі, показує найбільше падіння, на 10 місць. Ці зміни, звичайно, відображають відносну продуктивність системи, а не абсолютну або обов'язкову інституційну продуктивність. Прикладом цього може бути падіння у 2017 році рейтингу Нової Зеландії, яке пояснюється, перш за все, падіннями в рядах для кваліфікації робочої сили (О7) і числа дослідників (О8).

Для порівняльного аналізу визначено десять кращих у світі національних систем вищої освіти, результати якого представлено на рис. 2.6.

Рисунок 2.6 Топ-10 країн світу за рейтингом національних систем вищої освіти (U21), період 2015 - 2017 рр.

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [67].

Ці статистичні дані вкотре на першу фронтальну позицію ставлять систему вищої освіти США, що викликає зацікавленість,

чому саме американська вища освіта найкраща у світі, чому вона має таку ідеальну репутацію у світі, що саме приваблює студентів-іноземців, які роблять масштабний економічний і культурний внесок у розвиток Сполучених Штатів Америки, а головне, як цій системі вдається зберігати протягом багатьох років поспіль такі високі позиції у світових рейтингах, що допомагає і надалі надає випереджувальний рух своїй державі як економіці знань. Свого часу на такі вагомні переваги у світовому рейтингу американських університетів ЄС відповів Болонський процесом, який поставив за мету виведення на рівень стандартів США європейської освіти. Важливим фактором є те, що цей процес, заснований на міждержавній угоді, не є примусовим для країн-учасниць Болонського процесу. Це процес реформ освітніх систем і всі шість основоположних цілей мають за мету створення єдиного спільного освітнього європейського простору в системі вищої освіти, завдяки якому має суттєво підвищитись коефіцієнт трансформування суб'єкта від однієї освітньої системи до іншої, суттєво покращиться динаміка мобільності як студентства, так і науково-викладацького персоналу, розширяться можливості та нівелюються основні перепони щодо трудової міграції по всьому європейському простору. Болонський процес не передбачає створення єдиної монолітної системи вищої освіти у всіх країнах ЄС. Навпаки, передбачається чітко збалансоване співвідношення між різноманітністю і єдиною узгодженістю систем різних країн, а найціннішим є те, що притаманні кожній з країн-учасниць характерні особливості систем вищої освіти повинні бути обов'язково збережені.

Дослідження кращих світових систем вищої освіти показує, що випереджувальний рух держави як економіки знань, в першу чергу, вимагає фінансових вливань у розвиток власної освітньої системи, експериментальних досліджень, наукових розробок, а також вкладання коштів у розбудову елементарної освітньої інфраструктури, залучення інвестицій з метою підвищення рівня доступності освітніх осередків для вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Наприклад, аналізуючи світовий ринок освітніх послуг в галузі вищої освіти за даними рейтингової системи кращих університетів світу (QS World

University Rankings) та рейтингової системи кращих університетів країн Європи та Центральної Азії (ЕЕСА), констатуємо деякі спільні риси в діяльності кращих університетів світу, які виводять освітню інфраструктуру таких розвинутих країн на високий інноваційний освітній рейтинг. Більшість із них характеризуються показниками високого рівня економічного розвитку, а саме:

автономія діяльності університетів;

висока якість викладання;

прихильність дослідженням;

розширення кордонів співпраці з метою подолання проблем і підписання нових угод;

прагнення досягти повної оцінки в категоріях інтернаціоналізації, інновацій, можливостей працевлаштування;

підтримка глобального підходу до освіти та досліджень, надання пріоритету і особливої уваги національним перспективам і знанням;

прагнення до досконалості в повному спектрі пропозицій за програмою, високоякісних досліджень, проведених викладачами світового класу;

незмінна прихильність до досліджень і лідерства в мисленні та підтримка сучасних центрів навчання і дослідження, присвячених великій кількості галузей, від бізнес-фінансових ринків до підприємництва та експериментальних бізнес-досліджень;

глобальний зв'язок з провідними університетами світу;

наявність багатогранного співтовариства іноземних студентів та навчальних програм світового класу англійською мовою навчання, що визначається рівнем зайнятості випускників на світовому ринку праці;

відстоювання позицій комплексних дослідницьких університетів зі світовим баченням і місією щодо об'єднання традицій з сучасністю;

пропозиція широкого кола можливостей для неформального навчання на додаток до формальних навчальних програм;

наявність масштабних програм інвестицій і розвитку, які реалізуються з метою створення дослідницького університету дійсно світового рівня;

місія створити середовище, яке сприятиме випускним програмам і новаторським дослідженням, досягнення якнайкращої взаємодії з відповідними зацікавленими сторонами для просування вперед;

орієнтованість програм багатьох університетів, що намагаються слідувати американській моделі, на культуру своїх регіонів;

рішуча прихильність досконалості, різноманітності, навчання протягом усього життя, соціальної відповідальності і сумлінності у своїх програмах і послугах, що є основою у створенні професійної кар'єри майбутнього економічного суб'єкта;

тісні відносини з державним і приватним сектором, який запускає ряд меморандумів і угод про співпрацю;

зростаюче післядипломне співтовариство;

широке використання та поширення тенденції впливу приватного капіталу, «змішане фінансування»;

стійкий розвиток академічної та підприємницької (ринкової) складової і вираження ідей свободи;

наявність тісних зв'язків між університетами і роботодавцями, між сферою вищої освіти і світовим ринком праці;

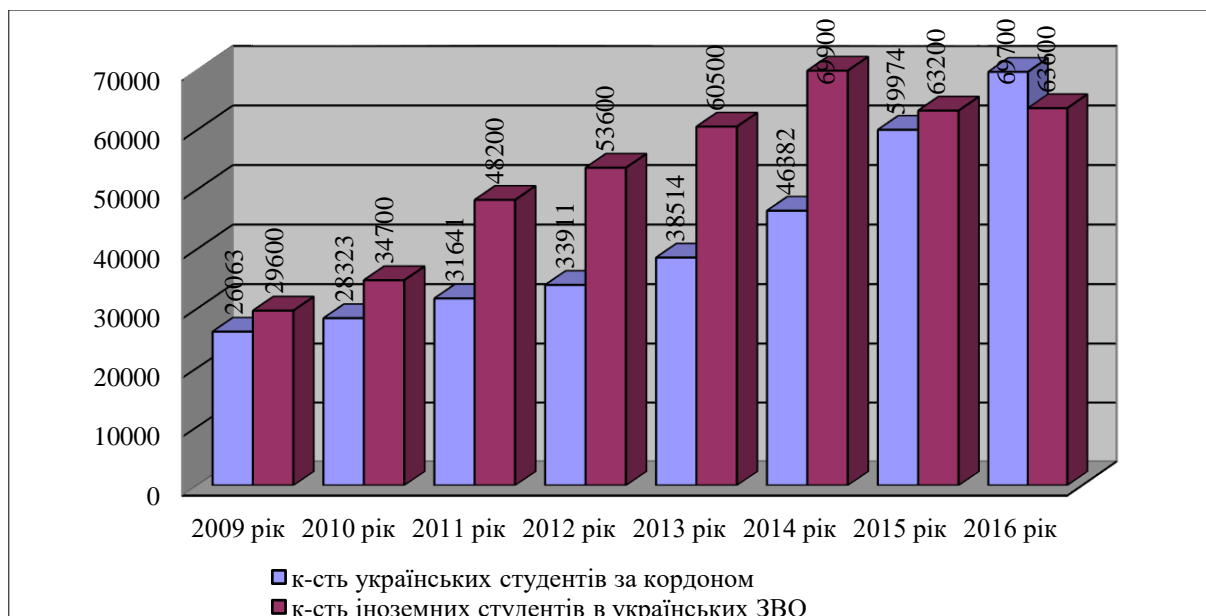
висока якість фахової підготовки студентів, спроможних вирішувати виробничі завдання в сучасних ринкових умовах і володіти прийомами і методами, що є складовими новітніх технологій, пов'язаних з розвитком суспільства;

надання можливості студентам багатьох кращих університетів світу самотійно регулювати власне академічне навантаження, що підвищує якість підготовки висококваліфікованого фахівця для економічних потреб суспільства.

З аналізу цих показників кращих університетів випливають такі догми, як незалежність і відповідальність викладацького складу, об'єктивне оцінювання праці та прозорий порядок кар'єрного росту працівників, навчання проводиться за конкурентоспроможними освітніми програмами, де переважає дослідницька робота над викладанням за підручниками. Ці навчальні заклади мають повну автономію та несуть відповідальність за кожний з напрямків своєї діяльності. Такі важливі чинники не можуть не турбувати жодне

суспільство, тому що на рівні особистості освіта є базою для формування відповідної культури, типу поведінки, життєвих позицій, добробуту та соціального статусу, що позначається на економічному стані будь-якої держави та її фінансовій системі і призводить до високого рівня загального економічного розвитку.

Українські університети активно інтегруються у світовий та європейський освітній і науковий простір. Сьогодні в українських університетах навчаються біля 64 тисяч студентів з 147 країн світу, при цьому динаміка їх чисельності постійно зростає (рис. 2.7) [65]. Навчання іноземних студентів в Україні забезпечують 228 ЗВО (для порівняння, в 2015-2016 навчальному році кількість таких закладів становила 185).

Рисунок 2.7 Динаміка росту міграційного процесу студентів - українців та іноземних студентів

Примітка: Складено на підставі аналізу джерел [34], [37].

Аналізуючи динаміку розвитку міграційних процесів, до яких залучені українські студенти, можна зробити висновок про те, що вітчизняні виші приречені на конкурентну боротьбу на світовому ринку освітніх послуг за втримання позицій в експорті освітніх послуг та інноваційної діяльності.

Збільшення кількості студентів у ЗВО багатьох країн світу в останні роки формує загальну тенденцію розширення фінансування зарубіжних вищих закладів освіти. Використання інвестицій іноземних студентів у вищу освіту тієї чи іншої держави як оплати за навчання є одним з важливих джерел фінансування держави в цілому. Дослідження сучасного стану зовнішніх фінансових інвестицій у системи вищої освіти різних країн світу дозволяє співставити обсяги витрат на навчання та проживання в країні призначення і кількість українських студентів в зарубіжних вишах, які представлено у табл. 2.3.

Збільшення кількості українських студентів, які навчаються в університетах різних країн світу, призводить не тільки до зменшення чисельності контингенту в українських вищих закладах освіти, а й до істотного відтоку фінансів з України. Мінімальний показник інвестування студентів-українців до інших світових систем вищої освіти складає 268,129 тис. доларів США, а максимальний – майже мільярд доларів.

Таблиця 2.3

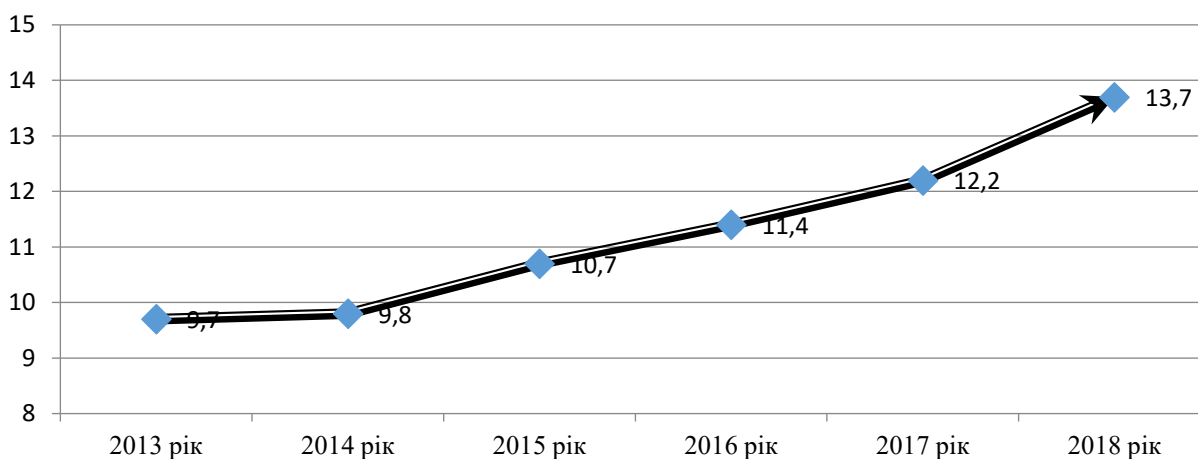
Обсяги інвестування в освітні системи інших держав українськими студентами, які навчаються за кордоном

Держава	К-сть студентів	Вартість навчання в USD/рік (без врахування грантів на безкоштовне навчання)		Витрати на проживання в USD/рік (без врахування витрат на харчування та інших витрат)		Всього USD/рік на 1 студента $\sum_{\min}=(2+4)$ $\sum_{\max}=(3+5)$		Разом USD/рік Min = $\sum_{\text{конт}}(1)$ x $\sum_{\min}(6)$ Max = $\sum_{\text{конт}}(1)$ x $\sum_{\max}(7)$	
		min.	max.	min.	max.	min.	max.	min.	max.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Росія	9365	850	5118	1000	3000	1850	8118	7325250	6025070
Польща	22833	1180	5000	1800	2100	2360	7100	8042340	62114300
Німеччина	9379	5930	23720	850	1200	6780	24920	3589620	33724680
Канада	2536	8500	17890	400	7800	8900	25690	2570400	5149840
Італія	2200	1200	12000	700	1420	1900	13420	4180000	9524000

<i>Продовження таблиці 2.3</i>									
Чехія	2015	500	17700	230	660	730	18360	1470950	6995400
США	1551	16800	82130	3000	8000	19800	90130	0709800	39791630
Іспанія	1545	880	9700	2000	5000	2880	14700	4449600	2711500
Австрія	1460	5300	8900	4500	5000	9800	13900	4308000	0294000
Франція	1332	300	8300	650	1400	950	9700	1265400	2920400
Угорщина	1003	2400	9500	710	1200	3110	10700	3119330	0732100
Великобританія	835	13000	37000	3000	5000	16000	42000	3360000	5070000
Болгарія	519	2960	4150	1800	6000	4760	10150	2470440	5267850
Швейцарія	423	1578	8000	7121	15260	8699	23260	3679677	9838980
Туреччина	429	600	20000	3600	8400	4200	28400	1801800	2183600
Словаччина	389	1770	2960	1420	2370	3190	5330	1240910	2073370
Греція	326	2370	11850	379	480	2749	12330	896174	4019580
Литва	236	1770	5920	592	1060	2362	6980	557432	1647280
Білорусь	220	1067	13000	1185	1800	2252	14800	495440	3256000
Латвія	196	1890	11860	592	3200	2482	15060	486472	2951760
Бельгія	194	2970	5350	1550	4160	4520	9510	876880	1844940
Фінляндія	166	11900	15460	5940	6550	17840	22010	2961440	3653660
Молдова	160	1860	6400	435	1780	2295	8180	367200	1308800
Естонія	157	3560	4750	4750	5900	8310	10650	1304670	1672050
Австралія	144	10000	18500	2800	14000	12800	32500	1843200	4680000
Нідерланди	130	7140	23800	12370	16420	19510	40220	2536300	5228600
Швеція	129	9850	17200	3560	6500	13410	23700	1729890	3057300
Грузія	13	830	7600	2580	5890	3410	13490	44330	175370
Словенія	33	1780	2800	1420	2400	3200	5200	105600	171600
Азербайджан	21	1000	5000	2620	7100	3620	13100	76020	254100
Хорватія	14	830	1800	3200	4360	4030	6160	56420	86240
Ірландія	12	8300	49970	7130	10700	15430	60670	185160	728040
Сербія	9	1700	23800	860	2390	2560	26190	23040	235710
РАЗОМ	59974							68129185	09387750

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [52].

Зазначені зміни відбуваються на фоні зростання видатків на вищу освіту в Україні, про що свідчать обсяги бюджету на підготовку кадрів вищими закладами освіти України III і IV рівнів акредитації та забезпечення діяльності їх баз практики згідно з відомчою програмою класифікації видатків та кредитування державного бюджету, які наведено на рис. 2.8.

Рисунок 2.8 Динаміка бюджетних витрат на підготовку кадрів закладами вищої освіти України III і IV рівнів акредитації, млрд.грн

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [34].

Збільшення студентів-іноземців в українських вищих закладах освіти частково компенсує інвестиції студентів-українців в інші світові системи освіти та впливає на збільшення контингенту студентів у ЗВО України. Так, у 2015/2016 навчальному році питома вага загальної чисельності іноземних студентів в Україні становила 63391. Цей показник складає майже 3,2% від загальної чисельності студентів в Україні.

Географічний розподіл студентів-іноземців в університетах України наведено на рис. 2.9. Якщо взяти до уваги вартість оплати за навчання для студентів-іноземців в українських вишах, яка коливається від 12 тис.грн. до 35 тис.грн. у залежності від спеціальності та статусу закладу, то інвестиції іноземних студентів в національну систему вищої освіти складають від 760,692 тис.грн. до 2218,685 тис.грн. (або від 95,087 тис.дол. США до 285,260 тис. дол. США).

Незважаючи, на перший погляд, на таку позитивну динаміку росту студентів-іноземців у вітчизняних вишах, поки що цей показник не дозволяє компенсувати втрати від міграції українських студентів на навчання за кордон. А якщо брати до уваги і демографічні показники, які впливають на скорочення випускників шкіл, то показник чисельності студентів у ЗВО України також матиме негативну

динаміку. Аналіз сучасних тенденцій міграції української молоді дозволяє визначити основні мотиви міграції студентів, які систематизовано і представлено у табл.2.4.

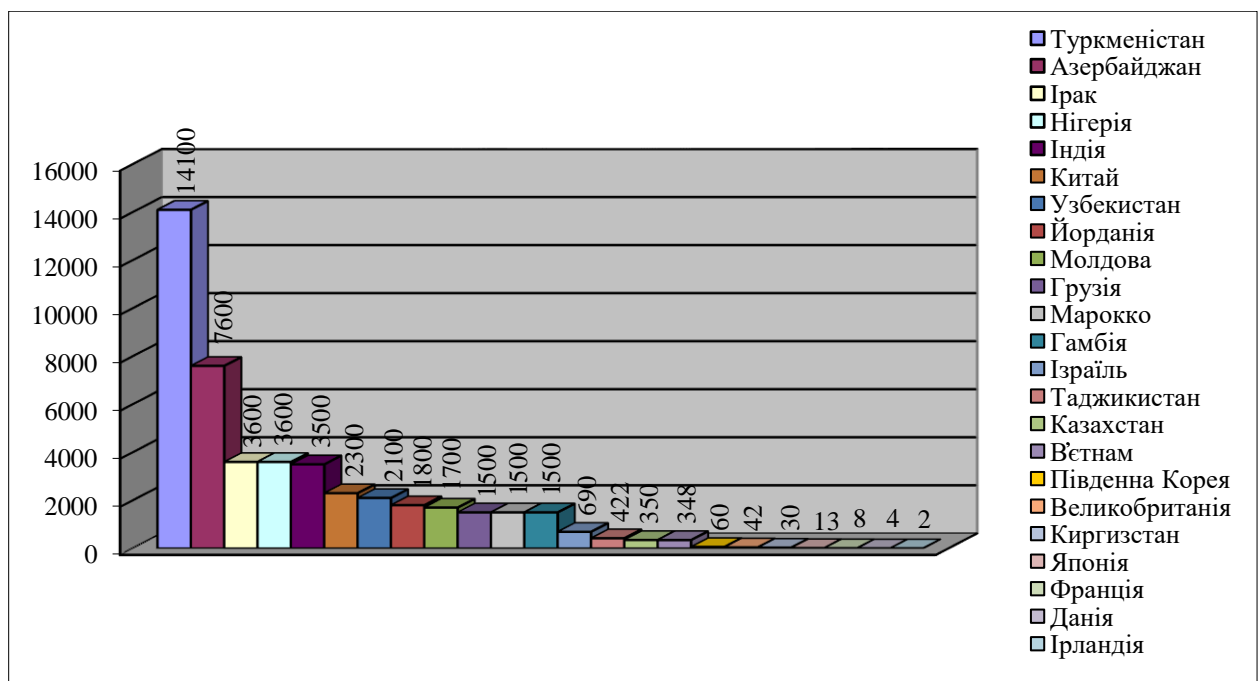
Таблиця 2.4

Основні мотиви та фактори впливу міграції українських студентів

Мотиви	Фактори впливу
Професійні амбіції	вищий розмір оплати праці після здобуття освіти в країні міграції
	мати перевагу в резюме
	отримати практичну сторону навчання
Потенційна еміграція	шлюб з іноземцем
	можливість залишитися жити в іншій країні
	не впевнені в майбутньому країни, де проживають
Освітній мотив	вивчати і вчитися по-іншому
	вища якість освіти та кращі умови навчання
	вища віддача від освіти в країнах призначення
	отримання вигоди від знижок для міжнародних студентів
	вдосконалення мовленнєвих навичок
	можливість самостійного планування свого навчання
	гарантія високої конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці
Відчуття успіху і досягнень	проявити себе
	отримати незалежність
	навчитися розраховувати на себе
	набути життєвого досвіду
Можливість подорожувати	сприймають освіту за кордоном як особливий вид туризму
	пошук нових вражень
	розширення світогляду в галузі культури
	бажання отримати нові відчуття від проживання в іншій країні
	позитивний досвід соціалізації і збільшення кількості контактів
Суб'єктивні мотиви	престижність навчання за кордоном
	престижність виїзду за кордон
	перебування під очевидним, але не усвідомленим тиском суспільства

Стабільна динаміка росту чисельності студентів-іноземців за останні роки обумовлює важливість застосування та стабільного збільшення приватних джерел фінансування і в національній фінансовій системі вищої освіти. Маючи за мету підвищення частки експорту освітніх послуг у ВВП України, сучасний стан справ нашої держави вимагає подальшого узагальнення світового досвіду країн з кращими системами вищої освіти і створення якісної, привабливої та конкурентоздатної на світовому ринку освітніх послуг національної системи вищої освіти з урахуванням концептуальних та правових засад, що були підписані в Лісабоні у 1997 році з метою вирішення всього комплексу питань освіти у Європейському освітньому просторі [48]. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в національній системі сьогодні активно проводиться реформування і модернізація системи вищої освіти, реалізується зближення у сфері вищої освіти в рамках Болонського процесу, розширюється і поглиблюється співпраця між вишами, значно активізувалася академічна мобільність студентів і викладачів.

Рисунок 2.9 Кількість іноземних студентів у ЗВО України у 2015-2016 навчальному році

Примітка: Складено на підставі аналізу джерела [9].

Національні уряди розробляють і реалізують відповідну освітню політику, спрямовану на поліпшення соціальних та економічних перспектив своїх громадян, формування соціального та інтелектуального капіталу в країні. Ефективність реалізації освітньої політики визначає можливості побудови висококонкурентної наукомісткої економічної системи. Близько 16% останніх реформ спрямовані на забезпечення якості, рівного доступу та справедливості в освіті [51]. Серед основних сфер, на які сфокусована освітня політика багатьох країн, слід особливо виділити: підвищення якості освіти, розширення професійної підготовки і навчання, розвиток національних рамок кваліфікацій, підтримка малозабезпечених студентів, удосконалення підготовки викладачів тощо.

Таким чином, основне завдання сучасного університету – формування і забезпечення єдності цілі освіти та її результату має бути системним, що полягає у формуванні професійно-спрямованої особистості та відповідального громадянина.

Отже, університет є центром інтегральної освіти, завдання якого полягає в системному формуванні та забезпеченні єдності цілі освіти та її результату, спрямоване на досягнення особистих прагнень здобувача вищої освіти в професійному становленні та суспільної реалізації. Конкурентоспроможність університету формується на певних засадах (парадигма мислення, комунікація, лідерство, менеджмент, «територія» освіти, інтегральний погляд). Практична реалізація ідеї інтегральної освіти матиме додатковий ефект – сприятиме розвитку території освіти – міста, регіону, країни, а критерієм конкурентоспроможності освіти є інтернаціоналізація.

Основні освітні та наукові центри світового господарства представлено в ключових регіонах тріади – північноамериканському, європейському, азійсько-тихоокеанському. Саме між цими ключовими гравцями світового освітнього і наукового простору постійно посилюється конкуренція, яка визначає трансформаційні зміни і характер розвитку університетської освіти в сучасних умовах глобальної регіоналізації. Процес інтернаціоналізації вищої освіти в умовах глобалізації виявляється тривалим і складним (досвід

європейських країн є дуже переконливим в цьому сенсі), має свої перешкоди і загрози [3], [4]. Країни відрізняються розбіжностями в системі організації та рівнях національної вищої освіти, її традиціях тощо. Однак саме інтернаціоналізація вищої освіти сприятиме забезпеченню конкурентоспроможності країн в глобальному світі, заснованому на знаннях.

2.2 Правові аспекти забезпечення конкурентоспроможності сучасного університету в умовах європейської міждержавної інтеграції

В епоху інтенсивного розвитку науки й технологій, побудови якісно нового інформаційного суспільства основним інструментом, що забезпечує прогрес, виявляється освітня політика держави. Стратегії формування освітніх парадигм у сучасному світовому співтоваристві є основним компонентом, що закладає напрями суспільного розвитку. Освіта належить до тих складових життя, які визначають рівень розвитку, політичний, соціальний, економічний та культурний імідж будь-якої країни. Враховуючи, що політичне, економічне й культурне зближення країн виявляється однією з провідних тенденцій сучасного суспільного поступу, актуальними є питання впливу сучасних інтеграційних процесів на європейському континенті на якість надання освітніх послуг у нашій державі та імплементацію європейських правових стандартів реалізації права людини на здобуття якісної освіти, що є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності сучасного університету.

У цьому контексті слід зазначити, що в сучасних умовах з огляду на глобалізаційні процеси й роль освіти в становленні інформаційного суспільства (суспільства знання) взаємозв'язок національного законодавства стосовно права на освіту та міжнародних, зокрема європейських, стандартів у цій сфері стає все тіснішим. Міжнародні документи, що встановлюють стандарти права на освіту, та

програм, які сьогодні реалізуються в МДУ, забезпечують: обмін сучасними педагогічними технологіями, використання в навчальному процесі кращого зарубіжного досвіду викладання, поширення досягнень вищої школи України, і найголовніше – спрямовані на якісну підготовку випускників, підвищення їх конкурентоспроможності на національному і світовому ринках праці.

Список використаної літератури до розділу 2

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; сокр. пер. с англ.; научн. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. – Москва : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) / упоряд. : М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін. – Київ, Тернопіль : Видавництво ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
3. Булатова О. В. Глобалізація та регіоналізація вищої освіти / О. В. Булатова, Г. О. Черніченко // Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : зб. матер. міжнар. наук.-практ.ї конф., м. Маріуполь, 23-25 травня 2011 р. – Маріуполь : МДУ, 2011. – С. 477-479.
4. Булатова О. В. Розвиток університетської освіти в сучасних умовах глобальної регіоналізації / О. В. Булатова, Ю. І. Чентуков // Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 25-26 травня 2017 р. – Маріуполь : МДУ, 2017. – С. 12-14.
5. Верхоглядова Н. І. Економічний вимір якості вищої освіти як складової національної конкурентоспроможності : моногр. / Н. І. Верхоглядова. – Донецьк : Вид-во ДНУ, 2004. – 196 с.
6. Градова А. П. Стратегія економічного управління підприємством / А. П. Градова. – Київ, 1999. – 211 с.
7. Данільян О. Г. Пошук оптимального поєднання державного регулювання і саморегулювання ринку / О. Г. Данільян // Актуальні проблеми державного управління. – 2000. – № 2. – С. 13-19.
8. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство : навч. посіб. / Д. І. Дзвінчук. – Київ : Нічлава, 2003. – 240 с.
9. ДІНЗ вивчає питання організації вступної кампанії в 2016 році, зокрема прийому іноземних громадян [Електронний ресурс]

// Державна інспекція навчальних закладів України. – Режим доступу : <http://dinz.gov.ua/index.php/uk-ua/hovyny/213-2016-07-29-12-41-44>

10. Домаранський О. Правове забезпечення освіти / О. Домаранський // Освіта України. – 2003. – 3 черв. (№ 40-41). – С. 7.

11 Егоршин А. П. Менеджмент, маркетинг и экономика образования : учеб. пособ. / А. П. Егоршин, Н. Д. Никандров. – Н. Новгород : НИИМБ, 2004. – 526 с.

12 Іванова Т. В. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / Т. В. Іванова, О. О. Охріменко. – Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. – 180 с.

13 Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67-73.

14. Кількість іноземних студентів у світі зростає до 3,7 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=1248>

15 Колот А. М. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : моногр. / А. М. Колот, О. А. Грішнова. – Київ : КНЕУ, 2012. – 501 с.

16. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

17. Кремень В. М. Освіта в структурі цивілізаційних змін (з трибуни загальних зборів національної академії педагогічних наук України) [Електронний ресурс] / В. М. Кремень. — Режим доступу : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/3_7.pdf

18. Куценко В. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України / В. Куценко // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 12-21.

19. Ліга Плюща (англ. The Ivy League) [Електронний ресурс] // Osvita.ua. – Режим доступу : <http://osvita.ua/abroad/glossary/37750/>

20. Международные акты о правах человека : сб. докум. – Москва : Издательство НОРМА – ИНФРА М, 1998. – 784 с.

21. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах // Международные документы по правам человека / сост. В. М Тертышник. – Харьков : Арсис, ЛТД, 2000. – 288 с.

22. Опубликован Academic Ranking of World Universities 2017 (ARWU) [Электронный ресурс] // Євро Освіта. – Режим доступа : <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=5342>

23. Осипенко К. В. Особливості управління конкурентоспроможністю вищих навчальних закладів / К. В. Осипенко // Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 25-26 травня 2017 р. – Маріуполь : МДУ, 2017. – С. 61-64.

24. Пірус В. О. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на інноваційний розвиток вищих навчальних закладів в Україні / В. О. Пірус // Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2017. – № 12. – С. 90-92.

25. Прохоров А. В. Современный университет в условиях глобальной конкуренции [Электронный ресурс] / А. В. Прохоров // Вестник Тамбовского университета. Сер. : Общественные науки. – 2015. – Вып. 3. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyyu-universitet-v-usloviyah-globalnoy-konkurentsii>

26. Прус Л. Р. Управління конкурентоспроможністю вищих навчальних закладів на засадах бенчмаркінгу : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / Людмила Романівна Прус; Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2008. – 191 с.

27. Рейтинг лучших университетов мира по версии Quacquarelli Symonds [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/qs-world-university-rankings/info>

28. Романовський О. Феномен підприємництва в університетах світу : моногр. / О. О. Романовський. – Вінниця : Нова книга, 2012. - 504 с.

29. Салми Дж. Создание университетов мирового класса : пер. с англ. / Дж. Салми. – Москва : Весь Мир, 2009. - 132 с.

30. Сазик В. І. Ключові фактори становлення конкурентоспроможних університетів / В. І. Сазик // Економіка України. – 2013. - № 5. - С. 75-76.

31. Семенюк С. Розвиток інноваційного маркетингу на ринку освітніх послуг // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 6. – С. 151-158.

32. Семкова Л. В. Стратегія управління конкурентоспроможністю університету в умовах євроінтеграції / Л. В. Семкова // Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 25-26 травня 2017 р. – Маріуполь : МДУ, 2017. – С. 70-73.

33. Скотт П. Глобализация и университет / П. Скотт // Alma Mater. – 2000. – № 4. – С. 3–8.

34. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] / Є. Стадний, О. Слободян // Cedos . Аналітичний центр. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom>

35. Толпежніков Р. О. Інтегральна освіта – парадигма конкурентоспроможності сучасного вітчизняного університету / Р. О. Толпежніков // Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 25-26 травня 2017 р. – Маріуполь : МДУ, 2017. – С. 85-87.

36. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / М. Клименко, О. С. Дуброва, Д. О. Барабась, та ін. – Київ : КНЕУ, 2006. – 527 с.

37. Факти і цифри: Міжнародна організація з міграції [Електронний ресурс] / упоряд. О. Малиновська // Міжнародна організація з міграції. Представництво в Україні, 2016. – 32 с. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

38. Фасхиев Х. А. Оценка конкурентного потенциала и конкурентоспособности высшего учебного заведения [Электронный ресурс] / Х. А. Фасхиев, И. М. Гараев // Онлайн-научно-технический журнал «Scitech». - 2004. - № 15. – Режим доступа : <http://www.kampir.ru/scitech/base/nomer15/1disk/stat1.htm>

39. Хаустова Є. Б. Поняття інтелектуального капіталу вищого навчального закладу в рамках соціологічної концепції [Електронний ресурс] Є. Б. Хаустова // Ефективна економіка. – 2015. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5100>

40. Царенко І. Фактори конкурентоспроможності вищої освіти / І. Царенко // Фактори впливу на формування та розвиток фінансової системи України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 28-29 листоп. 2014 р. – Львів, 2014. – Ч. 3. – С. 38-41.

41. Центр розвитку корпоративної соціальної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://csr-ukraine.org>

42. Цимбаленко Н. Середовище формування конкурентного потенціалу ВНЗ в Україні [Електронний ресурс] / Н. Цимбаленко // Актуальные проблемы современной науки : тез. докл. IV Междунар. науч.-практ. конф. г. Москва–Будапешт–Вена, 29 декабря 2015 г. –

Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/issues/conf-2015/december1/667>

43. A practical guide Benchmarking in European Higher Education. European Centre for Strategic Management of Universities (ESMU). August 2008 [Electronic resource]. – Mode of access : http://llp.iugaza.edu.ps/Files_Uploads/634956737013680415.pdf

44. Altbach P. G. The costs and benefits of world-class universities / P. G. Altbach // *Academe*. — 2004. - Vol. 90, № 1. - P. 20-23.

45. Armstrong L. A New Game in Town: Competitive Higher Education / L. Armstrong // *Digital Academe: the New Media and Institutions of Higher Education and Learning* / eds W. H. Dutton, B. D. Loader. - New York : Routledge, 2002. – P. 87-116.

46. Balabanov K. Developing a multicultural personality by means of expanding the international cooperation among universities (based on the experience of Mariupol State University) / K. Balabanov // *Європейські педагогічні студії*. - 2013. – Вип. 3-4. - С. 114-127.

47. Clark B. R. Creating entrepreneurial universities. Organizational pathways of transformation / B. R. Clark. - Oxford : Pergamon & Elsevier Science, 1998.

48. Convention on the recognition of qualification concerning higher education in the European Region [Electronic resource] // *The European Treaty Series*. - 1997. - № 165. - Mode of access : <https://rm.coe.int/168007f107>

49. Education at a Glance 2016: OECD Indicators. – Paris : OECD Publishing, 2016. – 506 p.

50. Education at a Glance. 2011 [Electronic resource] // OECD indicators. — Mode of access : <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/48631582.pdf>

51. Education Policy Outlook 2015 [Electronic resource] // OECD iLibrary. – Mode of access : http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-policy-outlook-2015/summary/english_d9bb3d76-en?isSummaryOf=/content/book/9789264225442-en

52. Eurydice [Electronic resource]. – Mode of access : <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/index.php/>

53. Horta H. Global and national prominent universities: internationalization, competitiveness and the role of the State / H. Horta // *Higher Education*. – 2009. – Vol. 58, Issue 3. - P. 387–405.

54. International Higher Education in Facts and Figure. June 2016 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.universitiesuk.ac.uk/policy-and-analysis/reports/Documents/2016/international-facts-and-figures-2016.pdf>

55. International trends in Higher Education 2015 [Electronic resource]. – University of Oxford, 2016. – 26 p. - Mode of access : <https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/International%20Trends%20in%20Higher%20Education%202015.pdf>

56. Marginson S. Dynamics of National and Global Competition in Higher Education / S. Marginson // Higher Education. - 2006. - Vol. 52, № 1. - P. 1-39.

57. New rules to attract non-EU students, researchers and interns to the EU [Electronic resource] : Press Releases // European Parliament. - Mode of access : <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20160504IPR25749/new-rules-to-attract-non-eu-students-researchers-and-interns-to-the-eu>

58. Quality Engines: The American Research University Prototype [Electronic resource] / J. Lombardi, D. Graig, E. Capaldi, D. Gater, S. Mendonca // Quality Engines: The Competitive Context for Research Universities. - Mode of access : <https://mup.asu.edu/sites/default/files/mup-pdf/MUP-Publication-2001-Quality-Engines-The-Competitive-Context-for-Research-Universities.pdf>

59. Salmi J. The Challenge of Establishing World-Class Universities / J. Salmi. – Washington : World Bank 2009. - 115 p.

60. Sustainable Development. 17 Sustainable Development Goals [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

61. Teich A. H. Research Competitiveness and National Science Policy / A. H. Teich // Strategies for Competitiveness in Academic Research / eds. J. S. Hauger, C. McEnaney. — Washington, DC : American Association for the Advancement of Science, 2000.

62. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=RGRADSTY>

63. Top Universities Rankings [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.topuniversities.com/university-rankings>

64. U21 Ranking of National Higher Education Systems 2017 [Electronic resource] // Universitas 21. – Mode of access :

<http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems-2017>

65. Ukrainian State Center for International Education [Electronic resource] : Presentation. – Mode of access : <http://studyinukraine.gov.ua/wp-content/uploads/2016/07/Presentation-05-07-2017.pdf>

66. University Organization, Governance, and Competitiveness. The Top American Research Universities [Electronic resource] / J. Lombardi, D. Graig, E. Capaldi, D. Gater. - Mode of access : <http://mup.asu.edu/research2002.pdf>

67. «UNIVERSITAS 21»: рейтинг национальных систем высшего образования 2017 года [Электронный ресурс] // Євро Освіта. – Режим доступа : <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=5425>

68. Wildavsky B. The Great Brain Race: How Global Universities Are Reshaping the World / B. Wildavsky. – Princeton : Princeton University Press, 2010.- 248 p.

69. Wood Van R. Globalization and Higher Education: Eight Common Perceptions From University Leaders [Electronic resource] / R. Van Wood // ResearchGate. – Mode of access : https://www.researchgate.net/publication/225083739_Globalization_and_Higher_Education_Eight_Common_Perceptions_from_University_Leaders

70. World University Rankings 2015-2016 methodology [Electronic resource] // The World University Rankings. – Mode of access : <https://www.timeshighereducation>

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**За науковою ред. чл.-кор. НАПН України, д. політ. наук
проф. К. В. Балабанова**

**МАРІУПОЛЬ
МДУ
2017**

УДК 378.014.25
ББК 74.484.4
І-73

Авторський колектив :

Балабанов К.В. (наук. редакція), Безчотнікова С. В., Булатова О. В., Воєвутко Н. Ю., Гільченко О. Л., Годованик Є. В., Горбань Г. О., Гусева О. І., Дяченко О. Ф., Жарікова Ю. В., Задорожна-Княгницька Л. В., Зайковський О. С., Іванова Т. В., Кажан Ю. М., Кислова Л. А., Кіор Ю. А., Константинова Ю. В., Косенко Ю. М., Кумуржи Е. С., Кутнякова Г. І., Лабецька Ю. Б., Лисак В. Ф., Мараховська Н. В., Марена Т. В., Марченко М. О., Мацука В. М., Мороз О. А., Найдьонова Л. А., Павленко О. Г., Петрова І. О., Проценко О. Б., Смирнова М. С., Толпежников Р. О., Трифонова Г. В., Трофименко М. В., Шепітько С. В.

Затверджена до друку Вченою радою Маріупольського державного університету (протокол № 7 від 27 грудня 2017 р.).

Рецензенти:

Зарва Вікторія Анатоліївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури Бердянського державного педагогічного університету;

Мельниченко Світлана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного торговельно-економічного університету;

Пономарьова Галина Федорівна, доктор педагогічних наук, професор, ректор Комунального закладу "Харківська гуманітарно-педагогічна академія" Харківської обласної ради.

УДК 378.014.25
ББК 74.484.4
І-73

Інтернаціоналізація як фактор конкурентоспроможності сучасного університету : кол. моногр. / за науковою ред. К. В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2017. – 430 с.

ISBN 978-966-97742-0-0

Колективна монографія присвячена питанням інтернаціоналізації вищої освіти. На думку авторів, основними напрямками розвитку інтернаціоналізації мають стати: включення всіх суб'єктів освітньої діяльності до процесу інтернаціоналізації, орієнтація інституціональної культури на міжнародну діяльність, позиціонування інтернаціоналізації як одного з пріоритетів розвитку університету під час стратегічного планування та прийняття рішень тощо. Особливу роль в цьому процесі автори монографії відводять університетам.

У монографії представлені результати багаторічних досліджень, які проводять науковці Маріупольського державного університету (МДУ), визначаючи міжнародну діяльність як стратегічний напрям розвитку сучасного університету.

Монографія розрахована на науковців, освітян та усіх небайдужих до проблем сучасної української вищої школи

УДК 378.014.25
ББК 74.484.4

ISBN 978-966-97742-0-0

© Маріупольський державний університет, 2017 рік

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1 Інтернаціоналізація вищої освіти: виклики сьогодення	9
1.1 Сутність, форми та складові розвитку інтернаціоналізації вищої освіти	9
1.2 Інтернаціоналізація вищої освіти як об'єктивна тенденція світогосподарського розвитку	21
1.3 Реалізація європейського вибору України у контексті інтернаціоналізації вищої освіти	44
Розділ 2 Конкурентоспроможність сучасного університету в умовах інтернаціоналізації вищої освіти	69
2.1 Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор конкурентоспроможності сучасного університету	69
2.2 Правові аспекти забезпечення конкурентоспроможності сучасного університету в умовах європейської міждержавної інтеграції	111
2.3 Фактори конкурентоспроможності сучасного університету в умовах глобалізації	125
2.4 Міжнародна діяльність як умова конкурентоспроможності університетів України (досвід Маріупольського державного університету)	153
Розділ 3 Академічна мобільність як чинник інтеграції України у міжнародний освітній простір	206
3.1 Особливості розвитку академічної мобільності в сучасних умовах	206
3.2 Академічна мобільність студентів: основні напрями і тенденції розвитку	213
3.3 Особливості організацій та розвитку академічної мобільності викладачів	223
3.4 Розвиток академічної мобільності в українських навчальних закладах (досвід Маріупольського державного університету)	232
Розділ 4 Розвиток лідерського потенціалу викладачів та студентів в умовах євроінтеграції	250
4.1 Лідерство й нова філософія освіти	250
4.2 Лідерство й педагогічний менеджмент	266
4.3 Лідерські якості викладача та студента в умовах реформування вищої освіти в Україні	288

4.4 Розвиток лідерського потенціалу університетів в умовах інтернаціоналізації вищої освіти (досвід Маріупольського державного університету)	302
Розділ 5 Сучасні тенденції забезпечення якості вищої освіти: українські та закордонні практики	323
5.1 Забезпечення якості професійної підготовки менеджерів освіти в контексті глобалізаційних процесів	323
5.2 Підготовка педагогів закладів вищої освіти до викладання лекцій англійською мовою як умова професійної самореалізації	346
5.3 Забезпечення якості педагогічної освіти в Італійській Республіці	364
5.4 Забезпечення якості вищої педагогічної освіти: досвід Республіки Кіпр	377
5.5 Міждисциплінарна інтеграція у підготовці бакалаврів із системного аналізу як фактор конкурентоспроможності фахівців	392
5.6 Практичний аспект професійної підготовки вчителів німецької мови (пілотний проект Інституту Гете в Маріупольському державному університеті)	411

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Колективна монографія

Авторський колектив:

Балабанов К.В. –наук. редакція, вступ, підрозділ 1.2, 2.4	Кумуржи Е. С. – підрозділ 3.4
Безчотнікова С. В. – підрозділ 4.2	Кутнякова Г. І. – підрозділ 4.1
Булатова О. В. – підрозділ 2.1	Лабецька Ю. Б. – підрозділ 3.2
Воевутко Н. Ю. – підрозділ 5.4	Лисак В. Ф. – підрозділ 1.3
Гільченко О. Л. – підрозділ 1.3	Мараховська Н. В. – підрозділ 5.2
Годованик Є. В. - підрозділ 2.2	Марена Т. В.,- підрозділ 4.4
Горбань Г. О. - підрозділ 4.1	Марченко М. О. – підрозділ 5.6
Гусєва О. І. - підрозділ 4.3	Мацука В. М. – підрозділ 2.3
Дяченко О. Ф.,- підрозділ 5.5	Мороз О. А. – підрозділ 4.1
Жарікова Ю. В., - підрозділ 3.1	Найдьонова Л. А. – підрозділ 3.4
Задорожна-Княгницька Л. В. - підрозділ 5.1	Павленко О. Г. – підрозділ 5.2
Зайковський О. С. - підрозділ 2.1	Петрова І. О. – підрозділ 1.1
Іванова Т. В. – підрозділ 4.2	Проценко О. Б. – підрозділ 4.4
Кажан Ю. М. – підрозділ 5.6	Смирнова М. С. – підрозділ 3.3, 3.4
Кислова Л. А. – підрозділ 2.3	Толпежников Р. О. – підрозділ 2.1
Кіор Ю. А. – підрозділ 3.4	Трифоновна Г. В. – підрозділ 5.3
Константинова Ю. В. – підрозділ 1.1	Трофименко М. В. – підрозділ 2.4
Косенко Ю. М. – підрозділ 4.3	Шепітько С. В. – підрозділ 3.3

Формат аркушів: 450 М x 640, частина аркуша:1/8

Обсяг ум. друк. арк.: 20,8

Тираж: 300 прим.

Номер замовлення: 052/18

Видавець та виготовлювач: Маріупольський державний університет

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4930 від 07.07.2015 р.

87500, Маріуполь, пр. Будівельників, 129